

RECENSIONS

Sancti AURELII AUGUSTINI, *Opera. Epistolae ex duobus codicibus nuper in lucem prolatae*. Recensuit Johannes DIVJAK (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, vol. LXXXVIII), Viena 1981, LXXXIV + 234 pp.

A fi de dur a terme l'edició crítica de les obres de sant Agustí en la seva tan acreditada col·lecció del «Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum», l'Acadèmia Austríaca de Ciències encomanà a un grup d'investigadors de revisar tots els manuscrits europeus que contenen llibres d'aquell pare. La part corresponent a França (i la d'Espanya i Portugal) fou encarregada al dr. Johannes Divjak, el qual tingué la sort de trobar primer a la biblioteca municipal de Marsella (ms. 209) i després a la nacional de París (lat. 16861) una sèrie de lletres de sant Agustí o a ell adreçades, les quals considerades en un primer moment com a espúries, s'anaren imposant, també a d'altres especialistes consultats, com a autèntiques. La raó per la qual aquesta notícia de primera magnitud troba ressò en les nostres pàgines és que d'entre les lletres esmentades n'hi ha dues d'un corresponsal d'Agustí, Consentius, el qual li escrigué des de les Balears, on era anat a fi de trobar calma, i l'informa en la primera missiva d'un episodi de la lluita antiprisciliana centrat a Tarragona i en la segona dels seus propis treballs literaris, d'entre els quals sobresurt la col·laboració a la carta del bisbe Sever de Menorca contra els jueus, detall que confirma l'autenticitat de la lletra esmentada. D'aquesta manera s'enriqueix el nostre coneixement d'aquella correspondència, de la qual fins ara hom posseïa ja una lletra del mateix Consentius, publicada en el volum 34, pp. 698-704 de la col·lecció esmentada i dues d'Agustí, una editada a continuació de l'anterior, pp. 704-722 i l'altre en el volum 57, pp. 323-339, sempre del CSEL.

La primera de les lletres per primera vegada publicades és particularment interessant perquè, més que manifestar els problemes mentals del seu autor, reporta la narració d'un episodi entre policíac i judiciari, centrat en una operació destinada a colpir un prevere d'Osca, Sever, el qual hauria estat el cap del partit priscilianista a Tarragona («huius principem doctrinae», 53, lín. 7-8), operació que era programada des de les Balears per Consentius i realitzada a Tarragona per un cert Frontó, del qual ell mateix diu que havia fundat un monestir en la ciutat imperial (p. 52, lín. 20-21) i sobre el qual recaigueren totes les conseqüències de l'operació, jurídicament reeixida però socialment desastrosa, car l'esmentat Frontó hagué d'abandonar la ciutat (p. 67, lín. 14 ss.).

És explicable, però, que en aquestes pàgines els aspectes que més interessin de la nova documentació són els que fan referència a obres d'autors nostres. En aquest sentit, la figura de Consentius es manifesta com la d'un autor considerable. Relacionat, pel que sabem, amb el bisbe d'Arle de Provença, Patroclus, amb el d'Hipona a l'Àfrica del Nord, Aureli Agustí, i amb un bisbe, qui sap si «jorepiscopos» de Tarragona car hi viu sense ésser el metropolità, Agàpius, el qual Consentius es permet de fer servir de correu sense manifestar-li el contingut del paquet que li fa portar al seu agent tarragoní Frontó (58-59), el nostre autor ens ofereix en ocasions diverses algunes notícies de les seves obres, en les quals sembla que hom pot distingir la sèrie antiprisciliana de l'antipelagiana. Pertanyen a la primera «duo volumina» inicials (73, lín. 3) que devien ésser de polèmica més o menys clara, i un tercer de característiques particulars, car era escrit representant que el seu autor era priscilianista («... tertium librum... quem ex persona haeretici scripserim...», 52, lín. 14-15), circumstància que ell mateix explicava en el pròleg. A la segona pertanyien quatre llibres (segurament no s'han de confondre amb quatre volums) de polèmica contra els problemes de Pelagi

i Celèstius recollits en l'*Epistola tractoria* del bisbe de Roma Zòsim (79, lín. 22 ss. i LIX). Ja hem esmentat la seva col·laboració a la carta del bisbe de Menorca, Sever, contra els jueus. I ultra això, cartes en plural (58, lín. 14) i una en particular al ja esmentat bisbe d'Arle Patroclus (79, lín. 10-12), amb el qual la correspondència devia ésser relativament abundosa. Sembla que no es poden confondre amb les cartes normals les particularment destinades a informació, «commonitoria», tres de les quals, destinades a Agustí, se'ns han salvat, i sabem l'existència d'alguna altra, destinada a Frontó (58, lín. 14). Si hem de fer cas de les seves explicacions a sant Agustí, aquest Consentius hauria estat un cas en el qual s'hauria complert l'adagi popular segons el qual «l'escriure li feia perdre el llegir», fins al punt que per principi escrivia sobre els temes no sols sense informar-se de l'estat de les qüestions, ans encara establint la tesi que «...nos illa omnia (universa quae aduersum Pelagium scripta sunt, lín. 3), priusquam ipsi aliquid conscribamus, legere non debere...» (80, lín. 6-7).

Però en tota aquesta història no sols escriu Consentius (o, per descomptat, sant Agustí). Justament el centre del conflicte és constituït per tres còdexs, que el ja conegut prevere d'Osca, Severus, se n'enduia al seu poble i li foren robats per un escamot de «barbari» (53, lín. 13), els quals primer els volgueren vendre a Lleida, però en saber-ne el contingut herètic, s'espantaren i els posaren en les mans del bisbe d'aquella ciutat, Sagittius. I així sabem l'existència d'una carta d'aquest al metropolità de Tarragona (53-54 i 56, lín. 15), Tatianus, fins ara desconegut, i d'una altra al bisbe d'Osca, Syagrius (62, lín. 2 i 21; 65, lín. 8); de les dues cartes de l'arquebisbe als dos bisbes esmentats (56, lín. 13; 61, lín. 14; 62, lín. 20); i del ja esmentat capellà d'Osca, Severus, al «comes» Asterius, implicat en tot aquest embolic, tot i que havia d'emprenere una campanya militar (60, lín. 6), i al ja també conegut bisbe de Lleida, Sagittius (56, lín. 21 i 61, lín. 16-17). I, és clar, havent-hi accions judicials per entremig, els corresponents actes tant a Tarragona (56, lín. 6-7) com a Osca (63, lín. 8 i 65, lín. 9). En algun moment, hom sospita si els «acta ecclesiastica universa» acabats d'esmentar no serien com una crònica oficial que portaven les institucions d'església i en la qual feien constar els esdeveniments principals. Certament, i la notícia salta en relació a Lleida, ens consta que l'església tenia el seu arxiu, car hom cita dues vegades l'«archivum ecclesiae (ilerdensis)» (54, lín. 4-5 i 63, lín. 36).

L'exposició anterior només vol ésser una mostra de l'interès d'aquestes noves pàgines, el qual certament no es limita al punt dels textos d'autors catalans. Des de l'onomàstica (frapa, per exemple, l'abundància del nom Severus, el qual apareix tant en masculí com en femení), fins als problemes de relacions d'església i estat (presència del «comes» Asterius en un judici eclesiàstic) i no cal dir, les notícies sobre escamots de «barbari» assaltant camins prop de Lleida.

No cal dir que el treball del dr. Divjac i de l'«Österreichische Akademie der Wissenschaften» mereix tota mena d'agraïment i felicitació. Només a fi d'evitar que el judici pugui semblar cec a possibles petites falles, diré que Frontó no sembla prevere (contra el que diu l'editor en la pàg. LIX, lín. 8-9); jo, almenys, no he sabut trobar ni explícita ni equivalent tal qualificació, més encara, el comte Asterius li hauria dit «tamen noverat praesbyterum» i no només «christianum» en la pàg. 57, lín. 12-13; i en la pàg. 63, lín. 6, «Sagitti» sembla un genitiu clar i per tant sembla que hauria de fer «Sagittii», com en les pàgs. 62, lín. 21, 64, lín. 9 i 65, lín. 8.

I, ara, ja, gràcies i que sigui per molts anys.

Josep PERARNAU

Eduard JUNYENT I SUBIRÀ (†), *Diplomatari de la catedral de Vic. Segles IX-X*. Lliurament segon [Vic 1981], 137-272.

En el primer volum de la nostra publicació hom donà notícia del fascicle inicial d'aquest diplomatarí (ATCA, 1 [1982], 328, núm. 28). L'aparició del segon, amb la transcripció de cent seixanta-quatre documents nous, que van del 5 d'abril de 933 al primer d'abril de 960, és ocasió que gairebé obliga a fixar-se amb més detall en aquesta, sense cap ombra de dubte, important col·lecció documental. Cal suposar, en efecte, que els quaranta anys que encara resten a cobrir, els darrers de la desena centúria, portaran aquesta recopilació a ultrapassar el nombre de cinc-cents documents anteriors a l'any mil. No crec que calgui dir res més per justificar el qualificatiu d'important donat a aquest aplec de documents.

Siguí'ns, però, permès de fixar-nos en algun detall, que podria confirmar la importància a la qual ens acabem de referir. Ja en les consideracions que l'any passat dedicàrem a aquesta i a la col·lecció paral·lela de la Seu d'Urgell (cf. ATCA, 1 [1982], 292-293) assenyalàvem la coincidència d'esquemes documentals bàsics, cosa que demostrava que els *scriptores* de les comarques d'Osona i de l'Alt Urgell se servien de les mateixes mostres a l'hora de redactar documents públics. La segona sèrie vigatana que ara ens ocupa confirma aquella indicació, car la major part dels documents aplegats són contractes de compra-venda redactats seguint el formulari *Per hanc scripturam* (o *Per hanc cartam*). Els redactats seguint altres pautes sumen plegats setanta-cinc documents (cinc testaments, els núms. 174, 205, 221, 227 i 246; un judici, núm. 182, set documents amb més inventiva particular, els núms. 213, 218, 259, 279, 285, 302 i 303; un que copia la fórmula *Constat mihi*, el núm. 274; deu segueixen l'esquema de *Magnum mihi (nobis) et satis licitum*, els núms. 199, 206, 214, 229, 258, 278, 283, 284, 287, 315; quinze el *Placuit animis nostris (meis)*, els núms. 165, 166, 167, 171, 179, 181, 185, 220, 230, 238, 250, 254, 256, 310 i 324; setze la fórmula *Ego ... donator (donatores, donatrix, donatrice)*, els núms. 176, 183, 190, 191, 209, 211, 247, 268, 282, 288, 293, 296, 304, 305, 311 i 323; i vint el *Certum quidem et manifestum est enim* o la variant *Manifestum est enim*, els núms. 161, 163, 177, 186, 217, 222, 223, 237, 240, 245, 257, 260, 271, 272, 277, 281, 290, 291, 298, 318).

Ja la comparació de les pautes documentals ens permet d'assenyalar alguna variant digna d'ésser coneguda. Trobem, en efecte, a la Seu d'Urgell que la primera vegada que compareix la darrera de les fórmules esmentades, amb data de 27 d'agost de 829, diu «... nullius quoqentis inperio nec suadentis ingenio...» («Urgellia», II [1979], 28, núm. 3); dos segles més tard, el 23 de març de 1030, hom seguia escrivint «... nullusque cogentis imperio nec suadentis ingenio...» (ibid., IV [1981], 135, núm. 430). A Vic, en canvi, ja el 28 de desembre de 933, trobem «... nullius quoque gentis ymperio nec suadentis ingenio...» (p. 139, núm. 163, línies 2-3); és solució que trobo repetida en vint-i-una ocasions, també de la forma *Placuit animis nrostris*; però alhora trobem una sèrie d'intents de solució per altres camins, senyal que els copistes s'adonaven que la versió diguem-ne vigatana fallava per algun punt; el comú denominador dels altres intents és el de llegir o potser millor d'escriure «nullus» per «nullius»; la paraula següent «quoque» és salvada per tots, amb excepció del copista Adalbertus del document núm. 250, el qual escriu «... nullusque gentis imperio...» (p. 211); en la següent paraula «gentis» hi ha més varietat, car Jordanus en el núm. 220 escriu «gentes» (p. 187), Mirono en el núm. 177 (p. 150) i Marulfus en el núm. 291 (p. 246) escriuen «agentis» i finalment Holiba en el núm. 223 (p. 190) talla al dret i suprimeix la paraula: «nullus quoque imperio». Mentrestant, algú a Vic coneixia la fórmula correcta i així Borellus en el núm. 185 (p. 159) escrivia «nullius

quogentis imperio»; la variant, però, que té més seguidors és la de Salamon en el núm. 181 (p. 154), de Leo en el núm. 238 (p. 202) i d'Ansefredus en el núm. 281 (p. 237): «nullus quoque (choque) gentis imperio».

M'he entretingut en aquesta mostra de variants, perquè pertany a aquella part dels nostres textos que es pot considerar invariable, a diferència d'unes altres que per necessitat s'havien d'adaptar a cada un dels objectes d'una transacció. És justament en les parts darrerament esmentades, aquelles que individuen tal objecte (normalment, en la documentació que ens ocupa, una peça de terra més o menys extensa) i les que li assenyalen els termenals, on trobem raons decisives de la nostra atenció envers les pàgines que ens ocupen, sobretot si tenim present que l'obra de Josep M. Nadal i Modest Prats, *Història de la llengua catalana. Volum primer. Dels inicis al segle XV*, Barcelona 1982, podria ésser molt més rica, precisa i sobretot assenyalar dates més reculades en fer referència a les més antigues paraules catalanes (pp. 164-165). En la part central dels nostres documents, els quals, recordem-ho, són de la primera meitat o de mitjan segle X, trobem una sèrie de paraules catalanes que no difereixen pràcticament de les actuals (sense fixar-nos en aquelles altres que semblen a mig camí entre el llatí vulgar i el català o un compromís entre les dues llengües, com aquell «seratdo», equivalent al nostre «serrat», de la pàgina 265, núm. 315, lín. 15). El fet que les paraules catalanes que ara assenyalem siguin alguna vegada topònims sembla que no demostra altra cosa que la significació comuna de la paraula ja era admesa i que la paraula s'aplicava de forma particular a un accident o indret geogràfic particular. Topònims o no, hem assenyalat en el curs de la lectura les veus següents: p. 150, n. 176, l. 6: «Cudina»; p. 151, n. 177, l. 6: «Vilar»; p. 156, línia 28: «Elzina»; ibid., l. 35: «Codina»; p. 157, lín. 12: «elzinas»; p. 170, n. 199, lín. 6: «germanas» (i voldria remarcar l'interès particular d'aquesta paraula, que també trobarem a la Seu d'Urgell en la recensió que segueix, car en la pàgina 164 de l'obra esmentada trobarem l'afirmació que la paraula «germà ... no surt enlloc...»); p. 171, nota 4: «roca»; p. 172, l. 17: «nostre»; p. 175, l. 4: «Elsina»; p. 176, n. 206, l. 8 i p. 186, n. 219, l. 6: «Pardines»; p. 188, n. 221, l. 5: «Buada»; p. 192, n. 225, l. 6: «Pruneres»; p. 194, n. 228, l. 6: «Comas»; p. 197, n. 232, l. 7: «Cudina»; p. 197, n. 231, l. 6: «Portell»; p. 197, n. 232, l. 5: «casa»; p. 200, n. 236, l. 9: «Cànovas»; p. 204, n. 241, l. 6: «Vilatorta»; p. 209, n. 247, l. 3: «Costa»; p. 214, n. 253, l. 9: «terra erma»; p. 217, n. 257, l. 8: «dudzena» (parte); p. 227, n. 270, l. 5: «carrera»; p. 227, n. 271, l. 5: «devesa», l. 10: «devesa»; p. 228, n. 272, l. 12: «serra»; p. 231, n. 275, l. 3: «veixella»; p. 231, n. 276, l. 4: «Oriola»; p. 236, n. 280, l. 9 i p. 249, n. 294, l. 3: «resclosa»; p. 238, n. 283, l. 7: «Vignoles»; p. 242, n. 286, l. 4: «orient», l. 5: «torent»; p. 253, n. 300, l. 4: «Orioles»; p. 255, n. 302, l. 21: «Narbonès»; p. 257, n. 304, l. 4 i p. 262, n. 310, l. 7: «molas»; p. 262, n. 310, l. 8: «ferradura»; p. 264, n. 313, l. 5: «Gavarresa»; i p. 270, n. 321, l. 7: «Vespella».

He de dir, per ésser plenament objectiu, que les paraules anteriors responen a la grafia que es troba en la publicació que ens ocupa i que pràcticament en cap cas no deu ésser diversa de la dels originals. Però he d'afegir que em resta un dubte: és la transcripció que hom ha fet de la paraula «resclosa» en la p. 236, n. 280, l. 9, on les dues darreres síl·labes es troben entre parèntesis quadrats, els quals, d'acord amb les explicacions inicials (p. XII del fascicle primer) assenyalen els «fragmentes que manquen en el text». Per tant, l'original ara conservat no diu «resclosa» i els responsables de l'edició no indiquen les raons que els han convençut que l'original deia «resclosa» i no «resclausa». Des d'un punt de vista d'història de la llengua, l'accident no té importància, car, al cap de poques pàgines, tornem a trobar la paraula catalana, sembla sense dubtes. Però és una mostra de la necessitat d'afinar fins al màxim en trans-

cripcions i edicions de textos tan venerables com aquests anteriors a l'any 1000. Car no és l'esmentada la raó única de perplexitat. Trobem, en efecte, en p. 255, n. 301, línia penúltima, la paraula «decret», que no hem inclòs en la llista anterior, perquè el mateix document havia estat publicat per Jaume Villanueva i per Frederic Udina a base de la mateixa font, i tots dos llegeixen «decreto». Ens trobem davant una falta?

Aquesta pregunta es presenta en moltes ocasions. I no em refereixo a les contínues falles en la concordança o similars, amb les quals s'ha de comptar quan es tracta del llatí documental dels segles de l'Alta Edat Mitjana. Em refereixo a paraules indeclinables o a d'altres en les quals la variació es troba en l'arrel, casos en els quals hom resta amb la pregunta de si realment l'original diu allò que hom llegeix en la grafia o diu quelcom de divers. Així, per exemple, en la p. 137, n. 161, l. 19 llegim «no» quan esperariem «non», cosa que es repeteix en p. 166, n. 193, l. 10; p. 148, n. 173, l. 1: «mesis» (meis?); *ibid.*, n. 174, l. 8: «quntum» (quantum?); p. 153, n. 179, l. 4: «Del» (Dei?); p. 157, l. 14: «pernevit» (pervenit?); p. 161, n. 187, l. 7: «precu» (preci?); p. 171, n. 199, l. 26 i p. 203, n. 239, l. 4: i (in?); p. 172, n. 200, l. avantpenúltima: «Fracimircu» (Francimircu?); p. 173, n. 201, l. 1: «Grorstrelde» i a l. 11: «Grostrelde»; p. 182, n. 182, l. 11: «nostrso» (nostros?); p. 187, n. 219, l. 11: «exos» (exios?); p. 211, n. 249, l. 7: «er» (et?); p. 233, n. 277, l. 42: «hem» (hec?); p. 254, n. 301, l. 4: «siv» (sic?); p. 262, n. 311, l. penúltima: «fonacionis» (donacionis?); p. 263, n. 311, l. 3: «scripdit» (scripsit?); p. 265, n. 315, l. 13: «fruit» (fuit?); p. 267, n. 317, l. «orie[ntie]s» (cas doblement deplorable, car no sols conté falta, ans encara el fet de col·locar-la entre parèntesis quadrats diu que la falla justament no és en l'original); *ibid.*, l. 8: «procione» (porcione?). ¿No hauria estat encertat de preveure per a tals casos, si es troben en l'original, l'ús del (*sic*) en les normes d'edició?

Assenyalem, encara, les citacions bíbliques del document n. 250, p. 212; les antífofes copiades en el n. 272, p. 228 (fet que devia ésser usual, tal com hom pot veure en l'estudi de Manuel Rovira i Solà, resumit dins l'ATCA, 1 [1982], 328, n. 29); i la llista de llibres pertanyents a la seu de Vic en el moment del traspass del bisbe Guadamir d'Osona, p. 256, n. 303. Sigui'ns permès de fer una darrera pregunta: ¿no hauria estat més encertat de traduir «vicarius» per «veguer» que per «vicari» en les pp. 229, n. 273, l. 2 i 260, n. 308, l. 2?

Amb la publicació d'aquesta obra pòstuma d'Eduard Junyent els editors fan una aportació de primera línia al coneixement de la Catalunya dels segles IX i X. Ara que l'obra avança vers el coronament, voldríem suggerir que no hi manquessin, entre d'altres, un índex de paraules catalanes i, si cal, un en què hom corregís les possibles faltes de grafia de les llatines. D'aquesta manera l'aportació resultaria indiscutible des de tots els punts de vista.

Josep PERARNAU

Cebrià BARAUT, *Els documents dels anys 1010-1035 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*, dins «Urgellia», IV (1981), 7-186.

Aquest nou lliurament de la publicació dels documents més antics de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell té les característiques que ja han estat assenyalades en la recensió d'ATCA, 1 (1982), 292-293, amb una única diferència, desfavorable al lliurament que ens ocupa, la de mancar els índexs finals que tant enriqueixen els primers. Per això, no caldria dedicar gaire espai a l'actual recopilació, si no fos per allò que, si no m'erro, representa per a la història de la llengua catalana.

Els cent setanta-cinc documents són, no cal dir-ho, escrits en aquell llatí propi dels segles veïns de l'any 1000, en el qual cercar construccions d'acord amb els preceptes clàssics de concordança o de «consecutio temporum» és feina perduda, sobretot en aquella part no estereotipada, en la qual el clergue notari va tenir més intervenció personal. Igual com en la recopilació vigatana, de la qual acabem de parlar, també aquí la immensa majoria dels documents són actes de compra-venda, per a la formalització de les quals hom usa la mostra que comença *Per hanc scripturam*. I aquí, igual que a Vic, a l'hora de designar l'objecte de la transacció i, si és un camp, una propietat o una casa, a l'hora d'indicar-ne els termenals, l'escrivà, no sé si perquè la traducció li és difícil o perquè prefereix la precisió de la llengua parlada, introdueix paraules en vulgar o romanç, és a dir, les paraules que realment el poble pronunciava.

Sense cap pretensió de completesa, he anotat les següents: 32/317/10 (llegiu, en endavant, la primera xifra com a pàgina del volum; la segona com a número del document; i la tercera com a línia): «ipsa Closa»; 33/318/5 «Coma ... fexas ... afronta»; 34/319/12 «Serratex»; 34/319/28 «calderes»; 34/320/1 «comtesa»; 35/320/3 «part»; 36/322/7 «era» (de batre); 36/322/8 «kalvera»; 37/232/13 «Valira»; 37/323/16 «dinerada»; 37/323/19 «Holiva ... Hosona»; 42/327/3 «cases»; 42/327/5 «Olius»; 42/327/7 i 114/407/11 «Ladurc»; 44/329/2 «Urgel»; 44/329/10 «Camp» (Arenó); 44/329/14 «Guifret»; 44/329/15 «Bosom»; 45/330/9 «Noves»; 49/334/9 «Ares ... Tuxén»; 53/340/3 «fexa de terra»; 56/344/11 «Guardiola»; 56/344/18 «pastel de cera»; 56/345/4 «Verneda»; 57/346/12 «Segre»; 58/347/20 «Erolas»; 58/347/27 «cremascles»; 58/347/28 «kaldera»; 65/353/3 «cortina»; 66/354/9 «Quintana»; 66/355/6 «era nostra»; 66/355/8 «kasal-kasales»; 68/356/21 «pardina»; 72/358/8 «Quilelm»; 72/358/9 «Ermessèn ... Seniofret»; 72/358/10 «Quitard»; 72/358/11 «Quifret»; 73/360/6 «Boxedera»; 73/361/8 «Farinolas»; 73/361/9 «Turneula»; 75/363/11 «Guardiola»; 75/363/12 «Tortellas»; 76/364/5 «Vall de Ursian»; 76/364/12 «Miraiol»; 77/366/6 «plana»; 78/367/5 «subirana»; 81/370/5 «tapit»; 81/370/10 «Ranill ... Quixol»; 81/370/12 «Furmigera»; 84/375/5 «Horgell»; 84/375/6 «Chocomells ... part in Pedra Xexa»; 86/377/9 «corts»; 87/378/3 «Abrull»; 87/378/12 «Arches»; 87/378/13 «Bòxols ... Era Mala ... pont de Taravall»; 102/394/9 «Sardina»; 103/395/1 «Gerald»; 103/395/2 «Franc ... Ermeld»; 103/395/3 «Soler»; 103/395/4 «Font»; 103/395/5 «ort»; 103/396/2 «Guillelm»; 104/396/7 «Pinel»; 104/397/4 «Lívia»; 105/398/4-5 «Bonadona»; 108/401/23 «Prads»; 109/401/3 «membre» (present subjuntiu de «membrar»); 112/405/7 «Toses»; 112/405/8 «linar»; 114/407/10 «Solsona... (illa) Lema»; 116/410/4 «torent»; 118/414/6 «fontanal»; 120/416/5 «germana» (vegeu la recensió anterior); 124/420/5 «Bordel»; 124/420/7 «Madrona... Sanauia»; 126/423/13 «Adrall»; 126/423/23 «puiol»; 126/423/32 «olivar»; 127/423/1 «laboranca»; 129/425/28 «iovell»; 137/432/10 «comelar»; el document 434, que ocupa les pàgines 138-140 hauria d'ésser transcrit gairebé íntegre; essent impossible, donaré com a mostra una paraula que no es troba en el *Diccionari català, valencià, balear* d'Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll, la de la pàgina 140/21 «poldrela»; 143/437/6 «mancós ... festa ... agust»; 146/440/1 «Blanchet»; 148/442/6 «Aravell»; 162/461/10 «Lanera»; 162/461/11 «Aguda»; 162/461/12 «Bioscha ... Vall Fraosa ... Castell Follet»; 162/461/13 «Figerola»; 182/483/2 «decebré».

Els set darrers documents de la compilació són juraments o conveniències que afecten l'estructura feudal del país. I és en aquestes pàgines, qui sap si perquè havien d'ésser llegides o almenys compreses per seglars, als quals certes expressions llatines ja se'ls feien difícils de comprendre, i en particular en certs verbs que expressen obligacions de vassallatge, on l'ús de la llengua catalana fa un salt qualitatiu, car, a diferència d'allò que havíem trobat fins ara, les expressions catalanes ja no es redueixen

a una o al màxim dues paraules, ans comencen ja a confegir frases senceres. Caldria transcriure aquells set documents, però seria excessiu en una recensió. Per això oferiré ara les expressions dels dos primers i la del darrer. 182/483/2 «decebré»; 183/484/6-7 «no la tolré... ne no l'en tolré»; 183/484/14 «comonrà»; 183/484/15 «non vedaré comonir»; 183/484/17 «engan»; 183/484/19 «compagnna non tenré ne no auré ne no prendé... Bisillú»; 183/484/22-23 «absolvrà»; 183/484/24 «si-l tenré e l'atendré... com scl és escrits»; 183/484/27 «tenré et atendré»; 183/484/32 «o la prendré o la perdonaré»; i finalment 186/489/4-5 «fidels le-n seré e fed le-n portaré, no li vedaré entrar ne exir ne estar ne gerreiar». He de confessar que, en llegir frases com la darrera de les transcrites, no em puc sostraure a la impressió d'assistir al naixement del català en tant que llengua escrita. I aquesta és bàsicament la raó per la qual he cregut que aquest lliurament de la recopilació de documents més antics de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell havia d'ésser objecte d'una recensió relativament extensa.

Afegiré, per la seva particular relació amb el tema propi d'aquestes pàgines, que hi ha notícies sobre llibres o textos en la pàgina 43 («uno libro missale, psalterio, misale, misaleto»), en la 82/372/31 «liber quartus, titulus quintus», segurament del *Forum iudicum*, tornat a citar com a «libro gotico» en 98/391/17-18, com a *Liber iudicum* en 106/398/2 o com a *Lex gotorum* en 115/408/8-9 o d'alguna de les maneres ja conegudes en 121/416/11, 132/427/7 i 144/438/40. Una fórmula d'oració litúrgica de la catedral de la Seu d'Urgell és citada en la darrera i primera línia respectivament de les pàgines 165-166, núm. 463. Remarquem la quantitat de documentació, entre la qual es troben tres preceptes imperials i l'acta de dotació de la catedral d'Urgell, en 96/391/27, 44, 47-48 i 4 respectivament; en el mateix document 97/391/50-51 trobem esmentats els «apostolicorum pontificum romana privilegia» i encara en 98/391/37 els testaments comtals «avi sui Borrelli et patris sui Ermengaudi». Destaca en aquesta documentació la figura d'un Seniofred, qualificat a vegades d'escrivà (113/405/15 i 140/434/23) i a vegades de mestre (122/417/6, 18 i 19; i 134/428/4); trobem, també, un «Giscafredus caput scola» (55/344/3). Assenyalem, encara, la «taula» de sant Andreu apòstol (55/343/12) i les diverses notícies de persones disposades a anar en peregrinació a Sant Jaume de Galícia (122/417/13; 133/428/25; 164-166/463; 176/477/9 i 177/478/20-21).

Atesa la riquesa de tals textos per a la història de la llengua catalana, crec que no hauria de mancar l'índex de paraules en la nostra llengua. Em pregunto si en les transcripcions hom no hauria de tractar tals paraules com les del català de la baixa edat mitjana i les del català actual, pel que fa a l'accentuació. I, no cal dir, mai no serà excessiva la condícia a eliminar qualsevol falta en textos tan venerables. En el lliurament que ens ocupa, una falta almenys hi és certament, el «quonima» de 96/390/21, car en les pàgines 11-12 de làmines, línia 8 tenim l'abreviació «qm» amb signe d'abreviatura damunt, cosa que equival a «quoniam». I el fet de trobar-ne una porta a preguntar-se si l'original diu realment «vicemocite» en 53/341/2, «oblationibus» en 99/390/1, «confensionis» en 101/392/20 i «gel» (per «vel») en 182/483/4.

Josep PERARNAU

Domènec SANGÉS, *Recull de documents del segle XI referents a Guissona i a la seva Plana*, dins «Urgellia», 3 (1980), 195-305.

Tal com ja vàrem assenyalar dins ATCA, 1 (1982), 292-293, també el que ara ens ocupa és un treball publicat per «Urgellia», que sobrepassa els límits d'un article

i assoleix les dimensions de monografia, estructurada, com d'altres de publicades en la mateixa col·lecció, en tres parts ben diferenciades, tal com són l'estudi inicial (195-226), el cos del treball, el qual aplega vuitanta-set documents dels anys 1024-1099, vuitanta dels quals són reproduïts in extenso i set, ja publicats en d'altres bandes, resumits en regesta (227-295), i la secció d'índexs (296-305), l'onomàstic (amb apartats especials per als noms dels bisbes i per als dels escrivans) i el toponomàstic.

L'estudi inicial és un resum d'allò que per la nova documentació o per altres bandes hom pot saber sobre la Guissona del s. XI i sobre els fons documentals on se n'han conservat notícies. Remarquem aquestes pàgines acabades d'esmentar (197-200), perquè donen notícia de les vicissituds per les quals ha passat l'Arxiu de la Col·legiata i de la Parròquia de Guissona durant el nostre segle i elenca una sèrie de volums existents encara abans de l'any 1936 i ara desapareguts: *Llibre de capbreus*, *Llibre de resolucions*, *Llibre de censos de la lluminària*, *Llibre de visites pastorals*, *Llibre de l'Arxiu de peccúnies*, *Llibre de censos de les causes pies*, *Llibre(s?) de comptes de les confraries*, *Llibre de comptes de l'obra de l'església* (200). També sembla que s'ha de considerar perduda l'obra de Gregori Ferrer (1612-1641), *Història del cabilde (sic) de Guissona* (198).

El bloc central conté, tal com hem dit, la documentació transcrita gairebé tota in extenso. Més de la meitat d'aquesta (41 d'entre 80) són donacions o vendes, l'acta notarial de les quals segueix el formulari *Per hanc scripturam...*; la proporció augmenta, si hom hi afegeix les variants *Per hanc nostre largicionis scripturam* (1), *Per hanc carta(m)* (1) i *Hec est scriptura* (1). Les altres fórmules són *Ut ita valeat donacio* (5), *Manifestum est enim* (2); *Certum quidem et manifestum est* (2), que sembla variant de l'anterior; *Magnum mihi et satis licitum* (2), amb la variant de *nobis per mihi* (1). Es troben documentats una vegada els formularis *Verum est enim*, *Hec est sollvemente*, *Laudaverunt boni omnes*, i *Hec est conveniencia*. Recordem, encara, els relativament nombrosos testaments. Assenyalem, pel fet de referir-se a llibres presents i vigents a Catalunya, les dues referències a la *Lex gotorum libri secundi iudicialis* (pàg. 271, línia 1) i al *Libro mundanarum legum* (pàg. 274, doc. núm. 62, línia inicial); i per la seva significació àdhuc cultural, el fet que dos dels documents fan referència a dos homes, Berenguer de Jofre i Bernat Transver (pàgs. 353 i 281 respectivament), determinats a anar en peregrinació a Terra Santa.

Però la raó d'atorgar a aquest treball aquella atenció que es tradueix en una recensió s'ha de cercar en el fet de la relativa abundància de paraules catalanes que als escrivans se'ls van esmunyir en la redacció d'aquests documents. Heus-ne ací alguns exemples: «caval falb» (pàg. 255, lín. 2), 7 de març de 1075; «ort» (pàg. 262, doc. 46, lín. 3), 21 nov. 1081; «formén(t)» (pàg. 263, doc. 47, lín. 25), 24 des. 1081; «regher» (pàg. 273, doc. 60, lín. 9), 30 gener 1090; «exovar» (pàg. 277, doc. 65, lín. 3); «vexella» (pàg. 281, doc. 67, lín. 22); «comp(t)ra» (pàg. 282, doc. 69, lín. 6), 18 febrer 1093; (l)«línar» (pàg. 283, doc. 70, lín. 3), 20 d'abril de 1093.

Si hom cerca en el *Diccionari vatalà, valencià, balear* d'Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll els primers casos documentats de les paraules esmentades es trobarà davant el fet que en català aquelles han tingut una vida i es troben documentades segles abans de l'exemple més antic esmentat per aquell diccionari. I aquesta constatació ens condueix a fer una doble proposta: la d'anar progressivament a un «corpus» de la llengua catalana anterior als primers textos literaris. Després de la publicació de tants reculls documentals (recordem la *Catalunya carolíngia* de Ramon d'Abadal i de Vinyals o el *Cartulari de Sant Cugat del Vallès* de Josep Rius i Serra), atesa l'actual abundància de publicacions de documents dels volts de l'any 1000, potser seria l'hora de proposar-se aquesta obra col·lectiva, la qual hauria d'ésser realit-

zada pel Principat de Catalunya (Rosselló inclòs, no cal dir-ho), encara que només sigui pel fet que la documentació mallorquina i valenciana ja és posterior als primers textos literaris en català. L'altra proposta seria que les edicions d'aquells documents anteriors o poc posteriors a l'any 1000 haurien d'oferir un altre índex, ultra els que ja presenten, el de paraules catalanes que hom hi troba, índex que demostraria una de les seves riqueses no menys importants (sobretot quan, com en el document núm. 86 del recull que ens ocupa, ens trobem davant un text que no sols conté paraules ans tot ell fa la impressió d'ésser escrit mig en català, tal n'és l'abundància d'expressions).

Josep PERARNAU

Joan BELLAVISTA, *L'antifoner de missa de Sant Romà de les Bons* (Monumenta Andorrana 6), Andorra 1979, 372 pp.

L'estudi dels llibres litúrgics musicals pertanyents a l'antiga litúrgia catalano-narbonesa, no ha tingut gaires conreadors —tant des de l'angle litúrgic com musical— d'ençà dels treballs, ja clàssics, que hi dedicaren dom Gregori Sunyol i mossèn Higiní Anglès. És per això que hem de saludar amb simpatia el docte estudi i la pulcra edició que de l'antifoner de missa de Sant Romà de les Bons ha fet el professor J. Bellavista.

L'antifoner de missa procedent de l'esglésiola andorrana de Sant Romà de les Bons —avui manuscrit 1805 de la Biblioteca de Catalunya—, és un dels dos únics antifoners de la missa que ens han pervingut en el Principat, i té a més l'interès de ser un dels tres còdexs, conservats, amb què fou dotada aquesta esglésiola pirinenca al segle dotzè. El còdex té un triple valor —codicològic, litúrgic i musical— al qual l'autor fa justícia en el seu treball, tot i tractar el manuscrit des d'un punt preferentment litúrgic.

Aquest llibre, editat acuradament, està dividit en dues parts, completades per un apèndix d'il·lustracions i uns bons índexs. En la primera part hom fa l'estudi extern i de contingut del còdex, tot completant-lo amb dos apèndixs referents a la part musical. La segona part comprèn l'edició de l'antifoner, amb la transcripció sencera de les peces pròpies del còdex o de la seva tradició, i amb la de l'*incipit* de les peces ja conegudes per l'antifoner romà-gal·licà editat per R. J. Hesbert.

Ultra la importància pràctica de tenir a mà l'edició d'un antifoner per a la missa del tipus emprat a Catalunya, cal remarcar en l'obra l'interessant estudi previ, i el llarg i minuciós treball d'anàlisi comparativa de les 935 peces del còdex i de les seccions més característiques per les seves variants.

Per a l'anàlisi de les 140 peces pròpies de l'antifoner de Sant Romà de les Bons respecte a la tradició romano-gal·licana, l'autor ha fet recurs a la comparació amb sis altres antifoners, coetanis, no publicats, de l'àrea catalano-narbonesa-aquitana. Això li ha permès d'arribar a establir no solament la filiació del tipus d'antifoner de missa de Sant Romà, sinó també —de retruc— d'assenyalar un conjunt de característiques pròpies del tipus d'antifoner emprat a l'antiga Narbonesa, i del qual aquest exemplar n'és un representant amb una quarantena de peces pròpies.

A partir de l'originalitat i la filiació de l'antifoner, l'autor arriba a concloure, encertadament, que no existeix un tipus d'antifoner de la missa catalano-narbonès, i que l'emprat en la litúrgia romano-gal·licana d'aquesta àrea geogràfica forma part d'un sub-grup de l'antifoner aquità de la missa, l'arquetipus del qual no ens és per ara accessible.

L'estudi de l'antifoner de Sant Romà de les Bons representa un nou pas cap al

major coneixement de les fonts de la nostra antiga litúrgia nacional. El fons romano-gal·lic de l'antifoner de Sant Romà, i la manca de qualsevol peça en ell provinent dels llibres de l'antiga litúrgia hispànica, contrasta amb la formació mixta d'altres llibres litúrgics catalans, en els quals hom ha suplert els textos que hom trobava a faltar amb peces manlevades a l'antiga litúrgia hispànica. Aquest fet, així com l'origen gelasià de bona part del santoral, enquadra aquest llibre en la tradició romana que es troba a l'origen de la litúrgia catalano-narbonesa al començ del segle novè.

F. X. ALTÉS

Pere ROCA I GARRIGA, *Index toponímic del cartulari de Sant Cugat del Vallès, Sabadell*, Museu d'Història de Sabadell 1981, 138 pp.

Josep Rius i Serra, editor del cartulari de Sant Cugat del Vallès, prometé en l'advertència preliminar al volum III que el tom IV contindria els índexs de tota l'obra. No havent, però, aparegut al cap de trenta-cinc anys i havent mort l'autor l'any 1966, no sembla que sigui massa imminent la realització d'aquella promesa, raó per la qual l'autor d'aquest índex creu, amb raó, que la publicació d'aquest seu, tot i ésser limitat a la toponímia, pot suplir parcialment la manca d'aquell.

L'obra ara publicada és partida en dues seccions, ultra l'explicació de criteris (13-14). La primera part (15-97), intitulada «Índex conceptual», conté, disposades en ordre alfabètic, les entrades o paraules que jo en diria substantives (i així les distingiria de les pures variants gràfiques de la mateixa paraula), afegint per a cada cas l'expressió contextual en el qual aquella es troba, amb indicació del número del document en el *Cartulario...* i, entre parèntesi, l'any. Dins cada article, les pures variants de grafia tenen el mateix tractament. A diferència del descrit, l'«Índex analític» (99-134), conté, altra vegada per ordre alfabètic, primer tots els topònims que apareixen en la recopilació esmentada; els que encapçalen entrada en l'índex conceptual no porten cap afegit; els que s'hi troben com a variants, en canvi, i per tant hi són col·locats a l'interior d'un article, tenen ara a continuació la referència al mot o mots amb el o els quals és encapçalat en l'índex conceptual l'article en el qual apareixen. Un apartat especial de l'índex analític (131-134) conté la llista alfabètica dels denominatius toponímics de les advocacions de les esglésies, és a dir dels llocs o esglésies que en el cartulari són designades per mitjà del nom del sant patró.

No cal dir que aquest treball és destinat a fer molt de servei a tothom que s'hagi d'orientar a través dels tres volums del *Cartulario de San Cugat del Vallés* i en particular a aquelles persones que s'ocupin de la toponímia del Vallès i del Penedès, tema aquest que té estudiosos si judiquem a través dels estudis que va publicant «Miscel·lània Penedesenca»; en aquest cas, el recurs al cartulari i, per tant, a l'índex que ara ens és posat a les mans, és indispensable. No em puc estar, però, d'assenyalar que en la primera pàgina de l'índex que ens ocupa, en l'entrada «Albornar», després de la qual ve la frase contextual «ipso reger quem *vocant*», aquesta fa en realitat en el cartulari, vol. II, doc. 432, de l'any 1011, p. 77, «ipso reger quem *dicunt*». Veig en la mateixa pàgina del *Cartulario...*, la indicació «in termino de Bera» (línia 8), cosa que m'invita a veure l'article corresponent de l'índex conceptual, on trobo puntualment «Bera». I em pregunto si no hauria calgut posar, després de cada entrada d'aquest índex, almenys en els casos en els quals la identificació hagués estat possible, la grafia actual del topònim, entre parèntesi. Així, el lector veuria de seguida de quin lloc actual es tracta (en el cas que ens ocupa, de Berà, en la comarca del

Tarragonès). Potser en els casos com aquest en què un toponímic ja és català, caldria aplicar aquella norma d'accentuar les paraules catalanes d'acord amb les lleis actuals, norma que ja sembla força acceptada en l'edició de textos.

En remerciar tant l'autor per un treball en el qual ha hagut d'esmerçar dosis tan grans de temps com de paciència, com el Museu d'Història de Sabadell, per haver volgut commemorar d'aquesta forma els cinquanta anys de la seva fundació, ens permetríem de demanar a un i altre que vulguin completar llur obra amb un índex de persones, on el crític no pogués trobar els entrebancs amb què ha ensopagat en el toponímic.

Josep PERARNAU

Robert Ignatius BURNS, *Jaume I i els valencians del segle XIII* (Biblioteca d'estudis i investigacions 3), València 1981, 350 pp.

Aquesta obra és el primer llibre del pare Burns, S.J., publicat a la península. Recull d'articles apareguts en diversos llocs i en diversos temps que s'indiquen amb tot detall en la traducció d'Enric Casassas, és un tast de la recerca pacient i profunda que ha menat aquest jesuïta americà entorn dels orígens del regne cristià de València. Un pròleg intencionat de Joan Fuster l'encapçala ben oportunament.

Cap dels set estudis ací aplegats és sense importància. Des del primer, «La vida espiritual de Jaume el Conqueridor», indagació penetrant del «Libre dels feyts», de la qual Fuster diu que cap historiador de la literatura catalana no hi ha arribat tan a fons, fins al darrer, «La muralla de la llengua: El problema del bilingüisme i de la interacció entre musulmans i cristians», la tesi del qual, segons el mateix Fuster, és irrefutable, tots constitueixen una aportació fonamental a la història del Regne de València durant la tretzena centúria. A més, des del punt de vista dels textos, Burns ens obsequia amb una selecció de peces de primera importància.

«El dret canònic i la reconquesta: convergència i simbiosi» permet de fer-se càrrec d'un aspecte decisiu de la reconquesta valenciana: la rivalitat entre les metròpolis eclesiàstiques de Toledo i Tarragona per a controlar les noves terres guanyades al sarraf, així com l'habilitat del rei Jaume I, invisible però eficient, per tal d'aconseguir que s'imposés finalment Tarragona. Un apèndix de vuit documents il·lustren l'activitat jurídica de la Cúria reial, en un moment en què la monarquia introduïa, no sense escàndol, els nous corrents de renaixement legal canonista i romanista.

Caràcter de petita monografia té l'article «Un terratrèmol medieval: Jaume I, Al-Azraq i la història d'Ontinyent en els primers temps del Regne de València», en el qual, amb el pretext de la publicació d'un document jaumí del 1258 a propòsit d'un moviment sísmic mortífer, Burns analitza el poblament de la ciutat, la seva composició social durant el regnat del Conqueridor, la seva organització política, la seva importància econòmica, eclesiàstica i militar, i n'extreu dades concretes del més positiu interès per a la història d'Ontinyent.

«Jaume I i els jueus» és l'estudi més llarg contingut en el volum i el que arrossega l'apèndix documental més nodrit: vint-i-cinc peces. Aquest petit diplomàtic —una tria— fa emergir la figura del jueu valencià prestador de diner, el clan saragossà dels Cavalleria, Mubarak, jueu assassí d'un moro, que el rei va fer penjar, els Barbut, important clan de notables dels primers temps de l'aljama de València, fins ara no descoberts, i una munió de petites i grans notícies sobre altres jueus de València, Gandia, Xàtiva, etc. Burns és conscient que el seu petit diplomàtic no és res més que una primera aportació a la història dels jueus valencians durant el regnat

de Jaume I, però els documents que publica i les sèries dels inèdits que coneix li provoquen el convenciment que la història dels jueus en un regne cristià, sense deixar de ser política i ideològica, no pot mai ésser una història exclusivament jueva, com si les altres comunitats amb qui els jueus conviuen no fossin més que un simple marc perifèric, ans ha de ser la història d'unes interrelacions.

«La història dels mudèjars avui en dia: noves tendències», «Avalots socials a la València del s. XIII» i «La muralla de la llengua: el problema del bilingüisme i de la interacció entre musulmans i cristians» són tres estudis que no aporten documentació nova, però sí una penetrant intel·ligència de la coneguda, així com una imponent informació bibliogràfica, prova inequívoca de l'esforç acomplert.

Aquest recull arriba en un moment ben falaguer i hauria de tenir una necessària continuïtat en la vulgarització peninsular dels grans escrits del jesuïta americà sobre la València jaumina. Burns coneix la totalitat de la documentació de l'ACA sobre la conquesta de València, la repoblació i la vida del nou regne cristià durant el segle XIII. Aquest sol fet ja és històric, perquè permet d'esperar que els orígens de la nostra València hauran quedat escatits d'una forma que farà època en la nostra historiografia.

Jaume de PUIG I OLIVER

Josep PERARNAU, *Els manuscrits lullians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic. I. Volums amb textos catalans. Apèndix: Inventari d'obres lullianes en català* (Studia, textus, subsidia III). Barcelona 1982, 224 pp.

Ramon Llull és el creador de la llengua literària catalana. Aquesta afirmació constitueix un dels tòpics rotunds de la nostra història cultural. Però és així i és veritat. Ramon Llull és el pare de la nostra llengua no solament per la qualitat de la seva obra, sinó també i remarcablement, per la seva quasi inimaginable quantitat. I si la primera virtut ha estat a bastament estudiada, i encara és pol d'atracció de noves investigacions, la prodigiosa quantitat de les obres del mestre il·luminat demana l'acurada revisió de les mateixes per tal de tenir-les degudament catalogades i inventariades, cosa que es troba a la base de qualsevol investigació seriosa.

Si és veritat que, en diversos temps i circumstàncies, hom ha vist intents de realitzar aquests estudis necessaris, la tasca no ha pogut ésser duta a feïç terme per raons de diversa índole.

Però s'han donat passos importants. Josep Perarnau ha coronat una fita. Per això voldríem matisar molt l'afirmació que l'autor fa en iniciar la seva tasca: «Aquesta és una obra provisional». No ho creiem pas així, ans al contrari, estem convençuts que el treball de catalogació i inventari de Perarnau és, ha de ser, un inici, una nova etapa en el complex món dels estudis lullians.

En el seu treball sobre els manuscrits lullians de Munic, Josep Perarnau ens presenta una visió satisfactòriament completa de cada una de les peces, tant en l'aspecte intern com extern.

Els aspectes codicològics, tan importants i moltes vegades tan descuidats, són tractats a bastament i de forma racional, cara als lectors poc avesats a les concrecions materials essencials dels manuscrits. Fins i tot per a obtenir major claredat i comprensió, l'autor sacrifica vocabulari i detalls tècnics, com, per exemple, quan explica la formació i composició del suport material, com són quaderns, fulls, folis o pàgines, etc.

Semblantment són de capital importància, en els còdexs manuscrits en paper, els

reforços que poden dur en cada quadern a base de fulls de pergami, tot indicant el sentit del plegament de la pell; i principalment, després d'estudiar la composició del paper, indicar, com fa Josep Perarnau, les «filigranes», nota essencial de qualsevol estudi acurat sobre els aspectes materials dels llibres.

Les «filigranes» són una font abundant de notícies socio-culturals i juntament amb el «verjurat», pistes ben precises per a la localització i identificació dels manuscrits.

Ens ha semblat important subratllar aquestes dades codicològiques perquè són importants i han estat degudament consignades, cosa que, com ja hem apuntat, no sempre és respectada.

Podem dir, doncs, que per als escrits lullians catalans muniquesos, tenim un excel·lent catàleg-inventari i que el magnífic treball de Josep Perarnau no és pas una obra provisional. És una obra necessària en qualsevol lloc de treball intel·lectual i un estudi essencial entre els existents entorn a la figura i l'obra de Ramon Llull.

Gabriel ROURA

Ramon LLULL, *Tractat d'astronomia* (segons el ms. Add. 16.434 del British Museum) a cura de Jordi GAYÀ (amb la col·laboració de Lola BADIA), dins *Textos y estudios sobre astronomía española en el siglo XIII* editados por Juan VERNET. Barcelona 1981, 205-323.

El text de Llull ocupa la part més important d'aquest treball (217-320). Les onze pàgines inicials són destinades a la introducció (205-215) i les tres darreres a un índex esquemàtic de les diverses parts de l'obra lulliana ací publicada (321-323).

Editor i col·laboradora es parteixen la introducció. Jordi Gayà exposa el lloc del *Tractat d'astronomia* en el sistema lullià (entès en la línia de Francis Yates i de Robert Pring-Mill). Donant per sabuts els «començaments» de l'art lulliana, s'ocupa a exposar com la teoria dels quatre elements, introduïda en les figures de l'art, actua en la cosmologia lulliana, deriva en una doctrina mèdica i d'ací passa a l'astronomia. Ja en el *Liber chaos* el centre de l'explicació de l'univers són els quatre elements, vistos, però, en tant que actius —aquest és el punt on els «correlatius» s'empelten en el sistema—, cosa que porta a explicar tant els estats de sanitat i de malaltia com les possibilitats guardadores dels elements. És natural que Llull intentés d'aplicar aquest esquema a la constitució dels astres i a llur influx sobre la terra i els seus éssers, bo i sintetitzant en el seu cos doctrinal allò que hom pot considerar «la mitjana culta de la seva època» (211).

El *Tractat d'astronomia* s'ha conservat en l'exemplar únic indicat en el títol. Lola Badia n'exposa les característiques lingüístiques, derivades, en gran part, del fet de trasposar en la grafia de les paraules la confusió de les dues primeres vocals (àtones) en el català oriental i de la presència de dialectalismes mallorquins. D'ací vénen les particulars característiques de la «ratio editionis» per al nostre cas, entre les que destaca, i és enraonada, la de «la màxima fidelitat al manuscrit» (214). La transcripció, en efecte, només és acompanyada de notes que indiquen les diferències en relació al text llatí establert críticament per Michela Pereira o les lectures rebutjades del text català, casos aquests darrers assenyalats amb el corresponent (*sic*).

Posar a l'abast públic un text català de Llull fins ara inèdit, i encara un text amb les particulars dificultats que l'edició d'aquest deu haver presentat, és un fet que obliga a agrair cordialment als editors les moltes hores de treball esmerçades i encara a reconèixer que llur feina ha donat un resultat en general satisfactori. L'ob-

jectiu de l'edició ha estat, segurament, que els historiadors de la ciència puguin llegir un text del tractat lullià que els permeti de fer-se idea de què és l'astronomia lulliana sense haver de recórrer a un manuscrit molest i no sempre a l'abast. En aquest sentit, l'objectiu de l'edició ha estat plenament assolit.

Però una obra escrita s'ha de judicar, primer de tot, per allò que els mateixos autors prometen, ací, tal com hem dit, «la màxima fidelitat al manuscrit» (214). El lector mateix podrà fer-se el judici a base d'aquestes mostres, corresponents al primer centenar de línies del text lullià (assenyalo primer la línia amb xifra àrabica, després la lectura ara publicada i en tercer lloc la grafia del manuscrit): 1, «efaciens», «e sacretes» (la «s» no és certament «f» ni la «r» és «i»; hi ha, de més a més, la línia d'abreviatura damunt les darreres lletres). 19, «complehsión», el copista escriví «complachció», però el corrector italianitzant, del qual parlarem després, ratllà a partir de la «l» i substituï en «(comp)lchsion», essent ben clara, ultra la manca d'«e»/«a», la ratlla d'abreviatura damunt la «o» darrera. 28, «daim», «daym» (recordem que una de les normes de la «ratio editionis» afirma haver respectat la y, pàg. 215). 43, «així», «axí». 44, «famanins», «famanyns» i «complecció», «conplecció» (la «n» és escrita ben clara i no derivada d'abreviatura). 58, «apellada», «apellade» i «del», «dal». 59 i nota corresponent: el manuscrit no diu «significan», sinó «significa» amb ratlla d'abreviatura damunt la darrera «a», abreviatura que l'editor transcriu per «m», per exemple en la paraula «complació» de la línia 100. On, en canvi, es dona el cas de la nota a la línia 59 és en el «significam» de la línia 60, el qual correspon a «significan» en el manuscrit, f. 4^v, línies 10-11. 62, «.xxx.», «xxx». 70, «matex», «matx», sense línia d'abreviatura i per això sembla que s'hauria d'haver aplicat a aquest cas la solució emprada per a la situació paral·lela de la línia 91, col·locant entre parèntesis quadrats la lletra que manca. 77, «seguex», «segux», cas semblant a l'anterior. 80, «és», «est» (situació exactament repetida en la línia 91). 89, «que», «qua» i «corses», «corsos». 93, «col», «colo» (*sic*). 97, «Gèmini», «De gèmini» (en rúbrica). 102, «substàncies», «substàncias». 108, «homes», «hòmens» (hi ha línia d'abreviatura a partir de la «o»). Afegiré que la data que Llull col·loca al final dels seus escrits a partir del 1290, ací transcrit en la línia 3465, «de .m.cc.xc.iv.» diu en el manuscrit (f. 96^r) «de .m.cc.xc. e v.», essent la «e» anterior a la xifra romana «v» escrita amb un angle tan acusat que no em sembla que hom pugui llegir «i».

Assenyalem també una omisió que ha tingut conseqüències. Quan hom diu que el text ací publicat només es troba en el manuscrit ara londinenc (212) ni n'assenyala ni en fa cap descripció codicològica. En conseqüència, col·loca o presenta de la mateixa manera les quatre llacunes textuals de les línies 1, 336, 369 i 2036, quan, en realitat, no són homologables, car, a diferència dels altres tres casos, el de la línia 369 no és degut a la pèrdua material d'un foli que hagués pertangut al volum, sinó a descuit d'un copista (del d'aquest exemplar o d'algun altre pres en algun estadi de transmissió com a base de còpia). Per això no és encertat de presentar com a text tallat (per exemple, no posant punt després de «hòmens» de la línia 369), un paràgraf que en l'original acaba amb tota normalitat, no sols amb un punt, ans amb tres i encara amb una línia ondulada d'invalidació de l'espai romà en blanc. Calia, certament, assenyalar en nota el buit textual i suplir-lo, en aquest cas de l'única manera possible, mitjançant la traducció llatina, però també calia evitar la impressió que tal fragment en català havia existit alguna vegada en el nostre exemplar. I l'estudi del plec de cinc fulls doblats que forma els folis 13-22 del volum que ens ocupa no permet d'afirmar que entre els actuals folis 13 i 14 hi hagi hagut un full sencer (extrem totalment descartable) ni un foli o mig full (extrem no afirmable a base de proves), posteriorment perdut.

Un estudi codicològic del manuscrit londinenc hauria portat a distingir en la còpia del *Tractat d'astronomia* almenys quatre estrats d'escriptura: el bàsic del copista, el d'una primera revisió que m'atreveria a afirmar no feta pel mateix copista i que ja normalitzà en «e» moltes grafies en «a» ambivalent, un corrector català o mallorquí, sembla divers de l'anterior, encara amb cal·ligrafia gòtica, i un darrer corrector amb lletra humanística cursiva i grafies italianitzants.

Els editors no semblen haver detectat aquest problema car no he vist que l'esmentin i per això llur text fa la impressió d'oferir-nos aquella solució que han trobat més a l'abast de la mà, en la superfície. I així, tenim grafies procedents del corrector italianitzant, com és ara «E apéglan-le[s] arants» en la línia 181, frase escrita al marge de la caixa d'escriptura i que els editors, sense avisar, introdueixen en el text. «Beragles» de la línia 280 és un cas que demostra l'opció no explicada dels editors a favor del corrector italianitzant; el copista escriví «beralles»; el primer o segon corrector (potser m'inclinaria per aquest) afegí una «t» gairebé entre línies entre la «a» i la «ll», cosa que ens donava unes «beratlles» de clar regust mallorquí. El corrector italianitzant ratllà les dues darreres síl·labes (-ra(t)lles) i escriví al marge, a continuació de «be-» (síllaba que es troba al capdavant d'una línia), amb la lletra humanística que ja hem esmentat, «-ragles», grafia adoptada pels editors.

Idèntica opció a favor del corrector, aquesta vegada no italià, se'ns presenta en la frase de les línies 759-761, que transcriu tal com em sembla que la deixà el copista, col·locant entre parèntesis després de cada paraula canviada, primer la grafia del corrector i després la dels editors: «... lo cel e les astales són per so car an fassador, so às crassador (creador/creador), qui à carsat (creat/creat) lo cel e tot quant às (és/és). E per aysò car és Déus crasadó (creador/craador) és lo cel, qui às (és/às) afectu...».

En l'exemple anterior no sols hi ha mostres d'opció a favor del corrector, ans encara aquest estrany «craador» de la línia 761, el qual ens col·loca davant la solució híbrida que opta en la primera síllaba («cra-») a favor del copista i en les altres dues («-ador») a favor del corrector. No és l'únic cas d'hibridació; en les línies 39-40 el copista escriví «... estruch an les cossas masculines...»; el corrector que he qualificat de català o mallorquí, separant les dues síl·labes de la primera paraula mitjançant el pal de la «p» escrivia entre línies «pus es», cosa que donava «... és pus estruch...»; l'edició actual ens dona «és pus struch», «és pus» d'acord amb el corrector i «struch» d'acord amb no se sap qui. El normal, però, és que l'editor opti a favor d'aquest corrector contra el copista com en la línia 85, on corrector i editor escriuen «car» on el copista deixà «con»; en la línia 202, corrector i editor «cobeya», copista «cobasa (?)»; línia 206, corrector i editor «sospitosos», copista «soptils».

Pel que fa a les correccions que anomeno normalitzadores, em limitaré a assenyalar les que trobo en l'apartat *De taurus* (línies 80-96): en la línia 80, corrector i editor «complexió», copista «complxació». Línia 85, corrector i editor «femaní», copista «famaní», i encara corrector i editor «ajuda», copista «ajude». Línia 89, corrector i editor «influe», copista «influa». Línia 94, corrector i editor «arbrés», copista «arbras». I línia 96, corrector i editor «regió», copista «ragió».

El crític té la impressió, en acabar, que els exemples esmentats salten més enllà del judici d'una obra i plantegen una qüestió prèvia a qualsevol intent d'edició crítica: el de la necessitat de partir d'un coneixement molt detallat de l'exemplar pres com a base de l'edició, tant de la seva composició com dels problemes d'estrats de llenguatge, car sense aquests passos previs hom no pot prendre una línia coherent ni fer-ne coneixedors els possibles usuaris de l'edició. També repeteixo que el treball dels editors d'aquest *Tractat d'astronomia* mereix un molt explícit reconeixement. Segurament només a partir de llur text, serà possible d'arribar al definitiu que esperem es

publiqui (i per què no se'n podrien encarregar els mateixos editors?) en la col·lecció d'obres completes catalanes de Ramon Llull, l'acabament de la qual no s'hauria de fer esperar més.

Josep PERARNAU

Ramon LLULL, *Arbre de filosofia d'amor* a cura de Gret SCHIB (Els nostres clàssics, col·lecció A, 117), Barcelona 1980, 188 pp.

El fet que aquesta obra lulliana ja sigui publicada en el v. XVIII de la col·lecció d'*Obres* (completes) de Ramon Llull i en el II de les *Obres essencials* significa que, almenys pel que fa a aquest text, comencem a tenir una certa abundància d'edicions, que poden satisfer diversos graus d'interès, com podrien ésser el de la divulgació en capes no especialitzades o el de l'ús en una facultat universitària. Cal, doncs, felicitar-nos-en.

L'*Arbre de filosofia d'amor*, escrit en un moment en què l'autor topava amb les dificultats que els ambients universitaris de París oposaven a la seva art en tant que mètode per a la construcció de la ciència (pensem en l'*Arbre de ciència*), té l'enorme interès de presentar-nos l'explicació lulliana de la formació d'un acte d'amor, per un procediment paral·lel a l'aplicat a la ciència en l'obra acabada d'esmentar, mètode que combina l'anàlisi fins als àtoms darrers de la concepció lulliana de l'univers amb la síntesi que en trobem en cada un dels plans de l'ésser. És, doncs, descomptat l'interès de l'obra.

L'edició de Gret Schib té, encara, un avantatge: el d'haver seguit amb més fidelitat el manuscrit de base, el de la Sapiència de Ciutat de Mallorca. Tenim una mostra d'això que acabo de dir en la presència de la paraula «bonea» i no «granea» en la pàgina 64, apartat 50, línia 5. La introducció (5-15) i el glossari final (179-181) són tornes que enriqueixen la present edició.

La introducció resumeix un conjunt de notícies tant sobre el contingut doctrinal de l'obra (6-10) com sobre l'estil (11) i sobre manuscrits i edicions (12-14). Fa una mica estrany de trobar designat el manuscrit A com a pertanyent a la Biblioteca Estanislau Aguiló (13), sense dir res de la seva situació actual, car, almenys des que Llorenç Pérez en donà notícia (*Los fondos manuscritos lulianos de Mallorca*, dins «Estudios Lulianos», IV [1960], 97), és públic que aquella biblioteca particular i els seus manuscrits formen part ara de la biblioteca i de la col·lecció de manuscrits de la Societat Arqueològica Lulliana, on el nostre porta el núm. 4. També manca la notícia que el ms. B (Londres, British Museum, Add. 16.430) conté al final (ff. 82^v-83^v) el *Cant de Ramon*, notícia que en canvi és donada en parlar dels altres manuscrits.

L'autora ens diu que «a l'aparat complementari de les notes, a la fi del volum, registrem variants insignificants de A i B» (14-15). Hauria convingut, per exigència de la precisió, assenyalar quines eren les variants insignificants registrades, car, per exemple, no trobo en l'aparat complementari de les notes al final del volum cap de les variants insignificants del ms. B per a tot el text de l'apartat 3, pàgina 20; n'he comptat tretze, més una que ja no sembla tan insignificant: en les línies 13-14, jo no llegeixo, a B, «diffinicions, mesclamens», ans «diffinicions e mesclamens». El fet que l'autora hagi prescindit sistemàticament de «Qüestió» i «Solució» (p.e., pp. 52 ss.) no sembla poder-se justificar per fidelitat a cap text, quan aquests subratllen la importància d'aquelles paraules escrivint-les en rúbrica. El fet de deixar sense transcripció els números romans es pot prestar a dubte en persones que no dominin la llengua catalana; «I», en efecte, significa «un» en pàgina 53, línia 32 («I donzel»; però sig-

nifica «una» en la línia 26 de la mateixa pàgina («I flor»). A les pàgines 112-115 ens hauria agradat de saber d'on són les frases citades amb tanta precisió (vegeu línia 12). La paraula «aulegar» de la pàgina 112, línia 17, no sembla significar «allegar», ans «actuar en aula» = «actuar d'advocat» = «pledejar».

Els detalls esmentats no lleven els mèrits reals a aquesta edició.

Josep PERARNAU

Joan MARTÍ I CASTELL, *El català medieval. La llengua de Ramon Llull*, Barcelona 1981, 190 pp.

En aquest llibret, nascut de la tesi doctoral que J. M. i C. presentà a la Universitat de Barcelona l'any 1973, es recullen diversos exemples trets d'alguns capítols del *Libre de Contemplació en Déu* de Ramon Llull «per tal que sigui possible d'endevinar-ne la gramàtica i, doncs, l'estat del català en una època en què ja es manifesta com a llengua autòctona» (p. 7).

És indiscutible que els estudis de gramàtica històrica catalana necessiten treballs d'aquest gènere. J. M. i C. ha pogut comptar amb algun precedent notable, però no li han sobrat punts de referència. La il·lustració que ens proporciona dels fets més rellevants que caracteritzen la morfologia i la sintaxi ens pot ajudar a precisar la informació de què disposàvem.

Això no obstant, hem de reconèixer que la reducció —diguem-ne divulgativa— que ha sofert la tesi doctoral original, fa que el text, tal com ha estat publicat, tingui una utilitat força limitada.

Des d'un punt de vista general voldríem fer tres observacions. Ens sembla molt arriscat considerar que el *Libre de Contemplació* és escrit en un «llenguatge intel·ligible per a tothom» i que exemplifica «un ús lingüístic "normal" per als catalans d'aleshores». La forma com es presenten els materials es presta a confusió. L'autor ha treballat sobre tres manuscrits, separats almenys per un centenar d'anys, i la tasca que s'ha imposat de presentar unitàriament les seves conclusions ens fan perdre la possibilitat de conèixer la importància o la insignificància dels canvis soferts per la llengua al llarg d'aquest període. Algunes observacions, disperses al llarg de l'obra, no ens permeten de valorar convenientment la qüestió, i sempre ens queda algun dubte sobre si una determinada solució és general o no. Em sembla, en canvi, molt ajustada gairebé sempre, l'exposició de les diverses opinions que s'han manifestat, a propòsit dels temes que sorgeixen seguint el fil de l'exposició, fins al punt de constituir un magnífic resum de bona part dels estudis produïts sobre gramàtica del català medieval. Entre altres coses, però, que he trobat a faltar voldria indicar la qüestió de l'enclisi i proclisi dels pronoms o la de l'ordre dels pronoms agrupats, complements d'un mateix verb.

També, posats a assenyalar algun detall menor, voldria dir que em sembla molt fort atribuir ja a la influència de la Cancelleria (p. 77) l'absència de les formes de l'article derivades de *ipse*.

La comparació rigorosa dels diversos manuscrits lullians, que «tantum sunt copiat i et per diversas orbis partes dispersi» (Eimeric dixit), no només ens ajudaria a no «acceptar a cegues com a lullianes l'ortografia, la flexió verbal i la forma de certs mots» (Rubió), sinó que ens podria aclarir molts punts foscos sobre l'evolució i la diversitat de la llengua catalana medieval.

Malgrat el que hem dit, no hi ha cap dubte que el llibre de J. M. i C. pot fer un

bon servei als nostres estudiants, tan mancats de textos que els permetin un coneixement ordenat de l'estat de la nostra llengua en les seves més reculades manifestacions escrites.

Modest PRATS

Jaume ROIG, *Espill*. Edició i pròleg de Vicent ESCRIVÀ (Biblioteca d'autors valencians 1), València 1981, 284 pp.

El volum que ens ocupa és el primer d'una «Biblioteca d'autors valencians», a la qual només podem desitjar llarga vida i molt d'èxit. Tot fa pensar que la declaració de les pàgines 26-27: «... l'edició no cerca l'eruditisme sinó trobar el lector majoritari i popular» val no sols per a aquest volum ans per a tota la col·lecció i, en el benentès que «popular» no és sinònim ni de fàcil ni de menys exigent, cal desitjar que l'objectiu es vegi coronat per l'èxit.

Cap concessió, doncs, a l'arqueologia en la presentació ortogràfica dels escrits, ans un esforç d'oferir un text que no posi dificultats suplementàries al lector. Indicaré una mostra, que ja es troba en la primera pàgina. L'edició de Marina Gustà en la col·lecció popular «Les millors obres de la literatura catalana», núm. 3, Barcelona 1978, 23, transcriu el vers novè així: «Troband-m'en aquesta vall»; Vicent Escrivà, en canvi, li fa dir: «Troband-me en aquesta vall». És normal que tals edicions modernitzadores existeixin i cal agrair allò que tal treball representa, com també el suport que hi ha donat la Diputació Provincial de València a través de la «Institució Alfons el Magnànim».

El text de Roig és acompanyat, en aquesta edició valenciana, d'una introducció prèvia, de títols marginals en el text, els quals assenyalen la dinàmica temàtica del poema, totes dues coses obra de Vicent Escrivà; i d'algunes notes a peu de pàgina i d'un glossari d'arcaïsmes al final; les notes ofereixen poques variants respecte a les publicades en l'edició Gustà, ja esmentada, i el glossari sembla ésser, bàsicament, el que la darrera edició manlevà de la de Francesc Almela i Vives per a «Els Nostres Clàssics».

La introducció, després de les més o menys conegudes dades biogràfiques de l'autor, i de la notícia sobre el manuscrit i successives edicions en diverses llengües, del segle XVI al XX (7-15), dedica unes quantes pàgines a qualificar l'obra de Jaume Roig. L'autor s'encara amb aquelles definicions anteriors que en subratllaven la misogínia o la sàtira, l'aburgesament o la picaresca, i els contraposa la seva tesi segons la qual el mataronès valencià «mestrívolament proposa l'esplèndid èxit d'un reclassement burgès» (19), narrat en les cinc etapes successives de desclassament fulminant del protagonista, d'aprenentatge cavalleresc, de refús per part de la burgesia ciutadana, de pràctica cavalleresca que l'enriqueix i de retorn a la ciutat de València i acceptació per part de la burgesia. La qualificació de l'*Espill* com a novel·la burgesa vol dir, per exemple, que trenca la tradició cavalleresca de *Tirant lo Blanc* i de *Curial e Güelfa*, i que, en canvi, assumeix plenament la infraestructura doctrinal catòlica pròpia de la burgesia ciutadana, en la qual la dona ha descendit de «madona» a causa de tots els mals, com a filla de mare Eva. Escrivà respon, finalment, a dos retrets que algú fa a l'*Espill*: el d'ésser en vers (cosa normal en el seu temps) i el d'ésser fragmentari, objecció refusada amb la presentació de l'esquema global de l'*Espill*, el qual assenyala unitats narratives diverses en cada un dels seus llibres, unitats indicades al llarg de l'obra mitjançant els títols marginals, que ja coneixem.

Cal valorar de forma molt positiva el treball de comprensió global de l'obra de

Roig fet per Vicent Escrivà, treball que ja és visible a partir del títol, reduït a una paraula, d'acord amb la voluntat de l'autor: «... haurà nom *Spill*» i contra una tradició editorial que remuntava a 1561. Per això, són més de dordre les opcions textuais discutibles, quan no errades (com és ara la «guanayadora» de pàgina 97, línia 2). Així, ha acceptat en p. 38, línia 13, la lectura de Gustà «llum, sal capida», contra la d'Almela «llum, sal, capida», quan l'encertada és aquesta. Crec que els versos 11-13 de la pàgina 156 haurien de dir això: «mas sobre tot, si hi és lo mot / de "casta" escrit "e sens marit" (referència clara a una fórmula testamentària estereotipada) / com rabiosa...». La pàgina 159, línia 29, en compte de «per cos d'agulla...», sembla que hauria de dir «per cós d'agulla...» (cós = curs = pas = forat).

Aquestes i d'altres possibles menudències seran, no en dubtem, subsanades en una nova edició, per a la qual ens atrevirem a demanar a l'autor que s'encarés amb un altre problema, el de la significació de l'*Espill* en la societat valenciana de l'època a base dels indicadors que el mateix Roig proporciona, com és ara la seva inquina contra el fenomen del beguinisme femení.

Josep PERARNAU

Poesia eròtica i burlesca dels segles XV i XVI. Edició a cura de Vicent PITARCH i Lluís GIMENO BETÍ (Sèrie «La unitat» 63), València 1982, 196 pp.

El text ací publicat reproduceix l'editat l'any 1911 per Ramon Miquel i Planas, amb el benentès que la repetició total tindrà un segon volum. El primer, el que ara ens ocupa, acull totes les peces d'aquella edició, tret *Lo procés de les olives* i *Lo somni de Joan Joan*, els quals formaran el volum segon. Les proves de comparació entre les dues edicions, pel que fa al text, havent confirmat la fidelitat a l'edició Miquel i Planas, cal parar atenció en els elements que són propis de l'actual: justificació (7-31) i anotacions a peu de pàgina.

Cal també dir que una altra de les característiques d'aquesta edició ha estat la de normalitzar el text ofert, traient-ne totes les dificultats que el podrien ser difícil al lector modern en general (característica, aquesta de la normalització, que sembla denominador comú de les edicions de textos clàssics fetes els darrers anys a València). Tal opció és justificada i usual en totes les literatures, raó per la qual cal agrair als editors la feina pacient i meticulosa que es tradueix en les notes a peu de pàgina, explicant el sentit de paraules ara dissortadament dessuertes i indicant les grafies que han estat substituïdes per les actualment normals.

La introducció o justificació, deixant de banda alguna falta com la d'assignar la introducció de la impremta als països catalans l'any 1373 (14), s'ocupa principalment de justificar el títol donat a aquesta edició, el qual diu les coses pel seu nom i fuig de circumloquis desfiguradors com el de *Cançonet satíric* o *Poemes satírics*. No sembla que dels textos hagi de venir cap objecció.

El judici globalment favorable a aquesta edició no exclou algun cas de més o menys clar dissentiment. Em pregunto, per exemple, si el vers sisè de la pàgina 41 («... que bé és públic») no hauria de dir «... que bé es public» = que es faci ben públic; em pregunto si no hauria calgut dir la signatura actual del manuscrit *Jardinet d'orats*, la de Barcelona, Biblioteca de la Universitat, ms. 151. Però el més interessant és, si no m'erro, almenys en allò que interessa aquestes pàgines, i que caldria solucionar de forma col·lectiva o compartida en futures edicions de versos catalans antics, el problema que presenten «els casos de s líquida» (30, k), als quals s'hauria restituit la «e» inicial; però en la pàgina 46, vers 8 trobem, i creuria que amb raó, «squerrana».

perquè altrament s'hauria desfet el vers, i en pàgina 63, línia 4 de final de pàgina, «spenta», per la mateixa raó; i aquest és un petit problema que caldria estudiar i al qual caldria trobar solució amb vistes a les edicions modernitzades d'obres en vers.

Josep PERARNAU

Cristòfor DESPUIG, *Los Colloquis de la Insigne ciutat de Tortosa*, edició a cura d'Eulàlia DURAN (Biblioteca Torres Amat 12), Barcelona 1981, 212 pp.

En la llarga introducció al text de Despuig, Eulàlia Duran comença estudiant la personalitat del tortosí. Basant-se exclusivament en bibliografia ja publicada, aconsegueix de presentar amb vivaesa el seu autor en el marc d'un temps encara poc estudiat en la seva complexa trama. Cristòfor Despuig pertany a l'oligarquia ciutadana de Tortosa, era possiblement d'origen jueu, havia estat educat en un ambient cortesà i fou un home bàsicament sedentari i solitari, per bé que atent a les novetats de la seva època.

E. Duran escomet després els «Colloquis»: dedicatòria, epigrames, circumstàncies formals externes i contingut de cada colloqui. Proposa com a data possible de composició l'any 1557, sense excloure del tot una data més tardana, Relaciona la forma del diàleg que empra Despuig amb els assaigs anteriors de Petrarca i el seu reflex català Bernat Metge, i amb els corrents renaixentistes toscà (Machiavelli, Guicciardini, Castiglione, Pietro Aretino, Bembo) i erasmí (Erasme, Vives, Dassió i els Valdés castellans). Duran considera que l'obra de Despuig és la més representativa, en català, del Renaixement i que reflecteix les tendències dels corrents esmentats, tant per la forma (diàleg) com pel contingut (elogi de la llengua vulgar, debat sobre qüestions polítiques, econòmiques i religioses candents). Els personatges del diàleg representen l'autor (Lúcio), l'aristocràcia ciutadana tortosina treballadora, religiosa, poc ambiciosa, coneixedora de la comarca però sense cultura general, poc amant del risc però sí dels petits negocis (Fàbio) i un personatge convencional, correcte i poc dibuixat, cavaller valencià de pas per Tortosa, camí de Barcelona (don Pedro). Segons l'editora, els «Colloquis» revelen un alt domini de la llengua catalana culta del Renaixement. Escrita en to planer, amb utilització abundosa dels modismes propis de la llengua, l'obra de Despuig es caracteritza per la seva puresa lingüística, i aquesta és precisament una de les finalitats confessadament perseguida pel seu autor.

Els «Colloquis» s'organitzen concèntricament entorn de la ciutat de Tortosa, de la qual es passa al pla més ampli de Catalunya i finalment al de la Corona d'Aragó. La intenció de Despuig és «il·lustrar i defensar la naturalesa pròpia», propòsit que fa pensar Eulàlia Duran en la divisa de du Bellay i dels poetes de la Plèiade. Aquest aspecte porta l'autora a estudiar si Despuig és conscientment historiador o, en tot cas, quin és el seu concepte de la història. Potser amb una mica de precipitació E. Duran descobreix en l'autor tortosí «una mentalitat molt afí a la de Maquiavel: la finalitat política justificava tota aportació històrica, verídica o no»; i diem que el judici és potser precipitat, perquè no creiem que sigui fàcilment aplicable al Maquiavel historiador. Que Despuig utilitzi les llegendes del seu rodal amb finalitat política es deu a d'altres causes: ens trobem davant un propagandista que coneix Tomic. I el seu interès pels vestigis de l'època romana, la història militar i altres aspectes més particulars de la seva mentalitat històrica, més que de Maquiavel, procedien de l'aire del temps i es troben també en d'altres possibles fonts contemporànies que E. Duran assenyalava per a Despuig.

Una llarga discussió sobre el pensament religiós del ciutadà tortosí mena E. Duran on ja havia arribat Jordi Rubió i Balaguer: a admetre «un cert matís erasmista» en els *Colloquis*. Ni clergue ni clerical, Despuig no marca cap posició original en la panoràmica religiosa del moment. Molt distinta és, segons E. Duran, la importància del seu pensament polític, fins al punt de dir que «Cristòfor Despuig era essencialment un assagista polític». Però tot seguit apareix un matís important: l'autora es refereix al seu «pensament polític-lingüístic». Aquest és analitzat a través de l'estudi dels conceptes d'*Espanya*, de *nació*, de *pàtria* i de *llengua catalana* que presenta el tortosí. Duran diu que la seva insistència en el tema de la pluralitat hispànica i el vigor amb què defensa la denominació de *catalana* per a la llengua parlada a Catalunya, València i les Balears, en contra de les tendències de moda que imposaven els noms de *llengua llemosina* i *llengua valenciana*, són trets polèmics que tipifiquen una mentalitat i un esperit; però ens quedem sense saber l'abast pròpiament històric *aleshores* d'aquesta situació polèmica, i amb això l'estudi del pensament polític de Despuig queda descompensat, perquè l'autora ens deixa en el dubte que el seu estudi hagi estat orientat pel sentit possiblement actual de la polèmica, tant o més que pel sentit que podia tenir als ulls dels contemporanis de Despuig, si és que en tenia i en el grau en què era tingut. No s'esdevé el mateix amb el pensament del tortosí sobre la llengua, defensada contra el llatí i el castellà, amb una timidesa que l'autora constata i intenta d'explicar. Amb una ràpida llambregada sobre el pensament de Cristòfor Despuig entorn del medi natural, el poblament i els recursos econòmics, E. Duran completa l'estudi del seu personatge, el qual apareix com un esperit certament modern i influït pels corrents renaixentistes, però potser no tant com suggereixen certes accentuacions de l'autora.

Seguidament és descrit el ms. B-20 de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, que serveix de base a la present edició. L'autora insinua que l'original de Despuig podria trobar-se a l'arxiu dels ducs de Medinaceli, i aquesta és una aportació ben interessant, que hauria estat ben oportú de verificar abans de donar per definitiu el treball de la present edició. Després analitza l'edició de Fidel Fita de 1877 i conclou que és probable que el savi jesuïta hagués utilitzat l'actual ms. B-20 de l'AHCB, encara que el seu treball (o el del seu col·laborador tortosí Francesc Mestre) no sigui gens acurat, raó per la qual queda justificada una nova edició dels «Colloquis».

L'autora transcriu el text, respectant-ne amb escrupol la grafia. Estranyament assenyala amb lletra cursiva les lletres desenvolupades de les abreviatures del manuscrit, la qual cosa ni és habitual ni aporta cap element de consideració al text, sobretot tenint en compte que es tracta de les poques abreviatures més corrents que encara apareixen en els manuscrits del segle XVIII. En nota són recollides les anotacions crítiques, sobretot les discrepàncies amb el text de l'edició Fita, i les notícies de caràcter històric que ajuden a la comprensió del text i possibles fonts. Algunes d'aquestes notes, com les dedicades a Herodes i a Ponç Pilat (p. 164, notes 71 i 72), potser no eren necessàries, i d'altres, on és indicada bibliografia, són incompletes, com per exemple la dedicada a Elio Antonio de Nebrija (p. 178, nota 4). En canvi, cal dir que moltes vegades l'autora ofereix notes excel·lents per la informació i la bibliografia indicada, com és ara la que identifica les monedes romanes que descriu Despuig al col·loqui quart (p. 141, nota 66).

Un primer apèndix a cura de Rafael Balada identifica els animals i vegetals citats per Despuig. En un segon apèndix anònim són identificats els ocells que cita Despuig segons les obres de Joaquim Maluquer i Xavier Ferrer que són degudament indicades. Hem d'assenyalar com una mancança el fet que l'obra no tingui índex de noms.

Amb les limitacions que hem assenyalat, provinents en gran part d'una metodologia

vacillant en certs punts, l'edició que Eulàlia Duran fa de l'obra de Cristòfor Despuig és una millora considerable respecte al text ofert fa més de cent anys pel pare Fita. L'estudi preliminar de l'autora sobre el tortosí, que en algun punt peca per ventura d'entusiasme, és l'esforç més reeixit que s'ha fet fins avui per tal d'apropar-nos l'escriptor del segle XVI. Resta encara per a futures recerques el que hi pugui haver als arxius per a exhumar, car, com ja hem dit, l'autora s'ha limitat a la bibliografia publicada.

Jaume de PUIG I OLIVER

Carme PÉREZ APARICIO, *De l'alçament maudet al triomf botifler* (La unitat 58), València 1981, 190 pp.

La present obra exposa, de manera llegívola, però basada en investigacions de primera mà, les vicissituds de la guerra de Successió a la ciutat de València. En la narració s'intercalen textos d'època, alguns del *De bello rustico valentino*, del canonge botifler Minyana, de gran valor històric, i altres dels quals no es detalla prou la procedència. Les anàlisis econòmiques, especialment del comerç i de la circulació monetària a la ciutat, que ofereix l'autora, ajuden a comprendre l'evolució dels interessos dels grups socials. Des de l'agost de 1705 fins al gener de 1706, el poder, abandonat per un govern borbònic ineficax, estigué en mans de Joan Baptista Basset, recolzat per una pagesia que esperava d'ésser alliberada pels austríacistes del pagament de drets senyorials i dels delmes. La noblesa austríacista, però, i el mateix Carles III, que residí a la ciutat des del 30 de setembre de 1706 fins al 7 de març següent, hagué de decepcionar aquestes esperances, que haurien comportat la seva pròpia ruïna econòmica. L'autora exposa també les reformes econòmiques i institucionals que iniciaren el procés de castellanització borbònica; de fet, les tropes de Felip V ocuparen la ciutat sense trobar-hi a penes resistència. L'obra, originàriament una tesina de llicenciatura, inclou (pp. 137-181) un apèndix de 24 textos (pregons, cartes, deliberacions) procedents dels arxius Municipal de València, Històric Nacional de Madrid, i Arxiu del Regne de València, datats entre 1704 i 1709, dels quals 10 són en català.

Josep M. MARQUÈS

Margarida ARITZETA I ABAD, *Jansenisme del segle XVIII i consciència catalana. Un filojansenista: Jaume Cusat (Barcelona 1757 - Valls 1809). Presentació d'un manuscrit de poesies* (Omnium Cultural Alt Camp), Valls 1982, 232 pp.

Una de les primeres sorpreses que causa aquesta obra és que l'inici del seu llarg títol, «Jansenisme del segle XVIII i consciència catalana», només apareix a la portada exterior del llibre; en la interior hi manca. ¿És l'autora qui es responsabilitza del títol llarg —i tan llèpol? O és l'editor qui l'ha suggerit? La pregunta no és banal, perquè el tema «jansenisme i consciència catalana» no és tractat al llibre, i quan un tema apareix com anunci d'una obra és del tot obligat justificar-ne el tractament o, en el seu defecte, les raons que impedeixen de tractar-lo. De manera que si l'autora ha cregut necessari de cridar l'atenció fent veure que anava a endinsar-se en un tema que després escamoteja, no tenim més remei que blasmar-la de la seva deslleialtat. I si la iniciativa ha partit d'una altra persona o entitat, a ella cal traslladar el blasme, bo i denunciant la frivolidat d'una tal intervenció.

Res no es diu del jansenisme en relació amb la consciència catalana en l'obra de Margarida Aritzeta; en canvi, sí que hi és estudiat el «filojansenista» Jaume Cesat i un manuscrit de poesies per ell compilades, que actualment és guardat a Valls i que l'autora ha exhumat i publicat. Per tant, només la segona part del títol de l'obra és justificada i s'ha de prendre en consideració.

En un primer capítol l'autora resumeix les aportacions de Rubió i Balaguer, Antoni Comas, Jordi Carbonell i Joaquim Molas sobre l'estat de la literatura catalana durant el segle XVIII. En aquest capítol Aritzeta introdueix una disquisició poc clara sobre la possibilitat de parlar d'un jansenisme català del XVIII i de les seves característiques, simplement enunciades. Al segon capítol és estudiat el manuscrit de Jaume Cesat, ara a l'Arxiu Històric Municipal de Valls, formant part d'un fons d'altres papers i cartes pertanyents també a Cesat. Descriu el contingut dels seus set quaderns, amb abundoses anotacions filològico-literàries, i després, en successius epígrafs, estudia els autors i les peces aplegades en el manuscrit, com és ara fra Lluís Verde O.S.A. (1694-1777), Pau Puig, Salvador Puig i Xuriguera (1719-1793), la «Carta al dr. Rosés», les «Dècimes al beat Josep Oriol», que Aritzeta atribueix a Jaume Cesat, l'«Epitafi a Jaume Pedralbes» i els «Epitafis a Arnauld», és a dir, la còpia en el manuscrit de Cesat dels tres epitafis dedicats a Antoine Arnauld per Boileau, Racine i Santeuil. En un tercer capítol estudia la biografia de Cesat, la seva mentalitat, que és qualificada potser candorosament de progressista, el seu món literari i la seva correspondència. Un quart capítol de conclusions intenta provar que un corrent filojansenista català del XVIII va tenir repercussions en el nostre «patrimoni cultural». Finalment hi ha un capítol de bibliografia i l'apèndix on és editat el manuscrit.

Fariem moltes crítiques de detall a l'obra d'Aritzeta. Ens limitarem a assenyalar de forma general que l'autora no sembla estar ben imposada de la bibliografia que cita, la qual cosa esdevé manifesta sempre que parla de jansenisme. Tampoc no presenta un model metodològic clar quan intenta d'explicar el fenomen de la coexistència en el manuscrit de Cesat de poesies en català i en castellà. El corrent filojansenista al qual adscriu Cesat resta definit d'una forma tan vaga que no s'acaba de veure clar quin és l'element pròpiament intel·lectual que el podria caracteritzar com a tal corrent.

Aquests defectes tenen una compensació en les dades inèdites que sobre Cesat dona l'autora, precises i abundants, en la publicació íntegra del manuscrit, per bé que amb un aparat de notes més aviat magre, i en l'estudi que fa de les relacions de Cesat amb el bisbe Armanyà, els Amat, els Torres i Amat, etc. El dia que Margarida Aritzeta publiqui la nombrosa correspondència de Cesat, que ressenya, potser tindrem uns elements de judici vàlids per a fer-nos càrrec de la seva insistència en el «filojansenisme» de Cesat i en les suposades repercussions que el món literari amb el qual es relacionava van tenir en la cultura del país. Per ara ens quedem amb la imatge d'un clergue de Valls, certament culte, potser fins i tot refinat, al marge dels grans corrents de pensament del seu temps, relacionat amb una tertúlia més o menys literària, eclesiàstica i barcelonina, que va recollir en un manuscrit de la seva confecció versos seus i dels seus amics, en català i en castellà, de valor mediocre, segons la tònica tan general del temps a Catalunya. En resum, uns quants textos més del segle XVIII i algunes preguntes ben interessants que resten obertes.

Jaume de PUIG I OLIVER

Baldiri REIXAC, *Instruccions per a l'ensenyança de minyons*. Tom II. A cura de Salomó MARQUÈS i Albert ROSSICH. Girona 1981, CXXIV + 294 pp.

Coincidint amb la commemoració del desè aniversari de la restauració dels estudis universitaris a Girona (1969-1970) i el segon centenari de la mort de mossèn Baldiri Reixac, rector d'Ollers (15-2-1781), el Col·legi Universitari de Girona ha publicat, en una bella edició, la segona part de les *Instruccions per a l'ensenyança de minyons*, a cura de Salomó Marquès i Albert Rossich, ambdós professors a l'esmentat col·legi.

Si bé la primera part de l'obra de Baldiri Reixac, publicada a Girona el 1749 i posteriorment reeditada en diverses ocasions, és prou coneguda i despertà l'interès dels estudiosos per la seva defensa de l'ensenyament en llengua catalana i perquè, en definitiva, suposava l'assimilació de la pedagogia de Port-Royal, mai ningú no havia parlat de l'existència d'aquesta segona part tot i que el propi Reixac hi havia fet al·lusió, com observa Modest Prats, descobridor del text i prologuista d'aquesta edició.

El volum conté quatre capítols, dedicats a la Matemàtica, la Lògica, la Física i la Geografia. Dins de la Matemàtica es tracta de la Geometria, bàsicament euclidiana, acompanyada de nombroses figures (4-24). L'Aritmètica, amb molts i interessants exemples (25-44). També s'hi inclou el Cant i la Música, d'acord amb el *quadrivium* (45-62). Aquí hi ha incorporat un tractat de solfa per a cant pla, de fra Llorenç Melic, prior de Sant Martí de Banyoles, amb la corresponent notació musical. I com a darrera part d'aquest capítol hi trobem l'Astronomia, amb un apartat sobre els planetes —on Reixac no es pronuncia sobre les controvèrsies del moment— i un altre sobre l'art de computar el temps (63-85). El segon capítol és dedicat a la Lògica, no es tracta, però, d'un tractat científic sinó d'una sèrie de normes i consells sobre aquest tema per a «ús dels minyons» (87-99). La Física, a continuació, entesa com l'obra de la divinitat, és dividida en tres apartats: «De lo que són los minyons i demés hòmens» (102-109), «del món» (110-114) i «de las cosas més comunes de la campanya» (115-137). Justament aquests dos darrers punts segueixen quasi literalment el *Traité des Etudes*, de Charles Rollin, com molt bé proven els editors del text. Clou aquest segon volum, el capítol dedicat a la Geografia, des d'un punt de vista descriptiu, amb apartats dedicats a Europa (142-214) —amb molt poca informació sobre el nostre país, com ja assenyala Modest Prats i confirmen els editors («El rector d'Ollers se'ns presenta com un espanyol integral que ho ignora quasi tot de la seva pròpia història») —, Àsia (215-237), Àfrica (238-256), Amèrica (257-264) i les Terres Polars (265-268).

Salomó Marquès i Albert Rossich presenten una acurada transcripció i informen, a través de les notes, de totes les correccions, esmenes, etc., del manuscrit. Completen el text amb una valuosa introducció on estudien l'ensenyament de primeres lletres a les comarques gironines en el segle XVIII: èpoques, escoles, mestres, condicions, sous, edificis, pla d'estudis, etc. (XIII-XXXI), Baldiri Reixac i el primer volum de les *Instruccions*: biografia, obra pedagògica, el volum primer, importància del llibre, influències rebudes (XXXII-L) i, lògicament, el segon volum de les *Instruccions*: descripció del manuscrit, data i composició, continguts, fonts, llengua i estil (LI-CXVIII). Hem d'agrair, doncs, als dos professors gironins la bona feina feta, feina que ens aclareix una mica més el panorama de la nostra cultura en un període ben poc favorable, en posar-nos a l'abast, d'una manera tan digna, aquesta segona part de les *Instruccions per a l'ensenyança de minyons*, de Baldiri Reixac.

August BOVER I FONT

Arturo ZABALA, *El teatro en la Valencia de finales del siglo XVIII* (Estudios Universitarios 7), Valencia 1982, 466 pp.

Aquesta obra, tot i que respon al que el seu títol exposa, caldria que anés acompanyada d'un subtítol que en precisés l'abast. Un subtítol, indicant quina concreta monografia és l'objecte d'aquest llibre, ajudaria el possible lector a saber quina obra té entre mans. Arturo Zabala, amb una minuciositat molt encomiable, ens mostra aquí amb tota precisió l'activitat teatral que es desenrotllà al local de la *Botiga de la Balda*, de la ciutat de València, des de la temporada de 1790-1791 fins a la de 1800-1801. Aquest és, i no altre, l'objectiu d'aquest llibre.

És veritat que hi ha raons perquè el llibre sigui tan absolutament monogràfic. A la ciutat de València, en aquell moment, no hi havia cap altre local que institucionalment cultivés el teatre, i aquest encara ho feia d'una manera prou accidental. Això és tan veritat com que el teatre allí i en aquella època no passava precisament per un bon moment i no només pel fet de comptar amb un sol local funcionant de manera subsidiària. I això, que emmarcaria l'activitat aquells anys de la *Botiga de la Balda*, és el que en aquesta obra no queda prou explicat. No se'ns diu res del que socialment havia portat a una activitat mínima el teatre d'aquella ciutat, ni si, d'una manera o altra, hi havia aleshores a València altres menes d'expressions, ni que fossin del tot «marginals», en el món de l'espectacle en el seu sentit més ampli, i que allí hi poguessin tenir lloc. Pel títol, tot això hi tindria cabuda. Però no és així. Assenyalar-ho no és tant un retret com un avís al lector perquè sàpiga d'antuvi l'especificitat a què van dedicades les pàgines d'aquest llibre. Un cop situat en el marc concret i determinat de la monografia, val a dir que no quedarà defraudat perquè l'obra d'investigació d'Arturo Zabala li mostra tots els topants del tema concret de què s'ocupa.

La primera part de l'obra és dedicada a l'exposició de la síntesi de dades que fan contemplar de manera global aquest decenni del teatre «oficialment» presentat a València en el marc d'aquest local. En els sis capítols en què es divideix aquesta part, després d'una breu introducció que ens porta directament al tema que interessa l'autor, s'hi troba una descripció, amb tots els detalls, de la mateixa *Botiga de la Balda*, un local circumstancialment arranjat per a servir de teatre, les característiques de la seva administració, les relacions dels seus diversos empresaris amb els qui regien el govern de la ciutat, els trets que caracteritzaven els còmics de les companyies que allí actuaven —els propis de les companyies oficials de l'època—, així com el tarannà del públic i de la «crítica» d'aquell moment, sempre en relació amb el que es feia en aquest local, només.

Amb una bona utilització de les fonts documentals, l'autor ens dona en aquesta primera part una reconstrucció total del que fou l'activitat de l'esmentat local. El seu treball, molt ben fet i molt d'agrair, és el de refer, a través dels eixos de major interès, la crònica del que fou en el darrer decenni del XVIII la *Botiga de la Balda*. L'estil planer i l'exposició concisa —sense que aquestes característiques li facin estalviar detalls— fan seguir bé les incidències de la història del període estudiat, gairebé fent oblidar al lector que es troba davant els resultats d'un treball d'investigació, si no fos per la notable quantitat de notes a peu de pàgina que donen fe del procés metòdic que ha seguit el treball i que són un índex feiaent de les sòlides bases sobre les que reposa tota l'exposició.

La resta del llibre —pràcticament les dues terceres parts— el constitueix l'ordenada documentació que, un cop exposat tot en la seva globalitat, pot interessar el lector o, encara millor, l'estudiós.

Així, en la segona part, s'hi dona el diari de representacions de les onze temporades estudiades a partir de la notícia que regularment en donà el *Diario de Valencia*. La tercera part ve a ser un desglossament de la segona i el constitueix l'índex de comèdies (més de quatre-centes, amb indicació de les dates de representació i l'acompanyament de notes que poden fer més identificable cada títol), seguit de l'índex d'autors: una setantena, sense comptar les obres d'autors anònims. És aquí on hom s'adona, sense que faci falta que se'ns digui, que el teatre a la ciutat de València en aquells anys no tenia res a veure amb la producció autòctona. Tot ell provenia d'autors castellans, des dels més populars fins a les més clàssiques produccions calderonianes, i amb una certa atenció al teatre estranger, amb preeminència al de Goldoni, i algunes incursions a Molière i Racine, per citar els noms més destacats. Davant d'aquest panorama les conclusions són prou clares com perquè no calgui especificar deduccions de quina línia de «política» teatral marcava l'atonía d'aquesta activitat en aquella ciutat. Atonía que, evidentment, no queda salvada pels bons títols dels autors que anaven essent escollits, sinó per la persistent manca d'una producció teatral pròpia del país, de la qual hauria valgut la pena apuntar les causes perquè el lector pogués situar en tot el seu context l'època estudiada. Però com que els fets canten, aquests ja ens marquen la ruta per endevinar la resta.

La quarta part, i darrera, que ve subtitulada com a apèndix documental, la constitueix la carta del Real Consejo, de 23 de febrer de 1790, autoritzant representacions teatrals a la *Casa de la Balda*, tenint present que la ciutat no disposava d'altres locals i assenyalant les condicions que aquest caldria que reunís, més els onze contractes que, any rera any, es van establir amb els empresaris que es van anar fent càrrec de cada temporada. D'aquesta manera queda completat amb tot detall allò de què ja en la primera part s'havia donat notícia amb el gènere literari que més amunt hem assenyalat.

L'interès d'aquest llibre, d'aquest estudi, perquè d'estudi es tracta a fi de comptes, rau en haver dedicat —i fer dedicar, per tant— atenció a una època decadent i per això mateix poc llaminera d'estudiar. Arturo Zabala ens fa adonar que qualsevol situació és digna de ser ben coneguda i s'ha llençat a exposar-nos les dades d'aquest decenni poc engrescador amb la mateixa il·lusió que altres han fet amb períodes més florents. La seva aportació, per tant, mereix totes les consideracions tant per la cura que ha posat en la manera de dur a terme el seu treball com perquè aquest ens ajuda a poder parlar d'aquesta època sense recórrer a fàcils tòpics sinó partint d'unes dades molt reals que gràcies a aquest llibre estan a disposició de tothom.

Josep URDEIX I DORDAL

Josep M. NADAL - Modest PRATS, *Història de la llengua catalana, 1 / Dels inicis fins al segle XV*, Edicions 62, Barcelona 1982, 534 pp.

Prologat per Joaquim Molas, acaba de ser publicat el primer volum d'una ambiciosa *Història de la llengua catalana* signada per dos prestigiosos professors de filologia catalana de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Empresa amb rigor científic i esperit crític, l'obra que aquí es ressenya és el resultat d'anys de recerca conjunta, motivada per necessitats peremptòries de docència. En efecte: l'alumnat universitari de filologia catalana, cada dia més nombrós, no disposava encara d'un treball global sobre la història de la nostra llengua que li'n facilités l'estudi de forma general i exhaustiva. Ens trobem, doncs, davant un manual univer-

sitari que ve a cobrir un veritable buit en la bibliografia acadèmica dels estudis superiors de llengua catalana.

Quant al mètode, els autors mateixos confessen haver triat, per diverses raons, «la via de l'eclecticisme (...) fins al punt que deu ser més just parlar de mètodes» (p. 12). Per concretar-ho més, als autors no els sembla gens convincent la distinció, generalment acceptada, entre història «externa» i història «interna» d'una llengua, i ells mateixos, a la introducció, surten al pas dels possibles retrets que, des del punt de vista metodològic, hom els pugui fer i dels quals són ben conscients. Raons pedagògiques justificarien, segons els autors, un cert eclecticisme metodològic, el qual explicaria també «molts desequilibris que qualsevol lector atent podrà observar» (p. 13).

Per cloure aquesta qüestió, diguem que es tracta bàsicament d'una història lingüística dels Països Catalans, a partir d'una amplíssima documentació, detalladament comentada, que no rebutja pas les mostres menys literàries, que pretén d'oferir una visió al més completa i representativa possible del nostre més preuat llegat històric. «La nostra intenció —expliciten els autors— ha estat la d'escriure fonamentalment una història externa de la llengua catalana», sense menystenir, però, obligades referències a la seva evolució interna. Vegeu, si no, les minucioses descripcions dels successius «estrats de la llengua» (pp. 266-300, 329-355, 409-422 i 527-534) i, àdhuc, del llatí vulgar (pp. 69-82).

Repassem-ne ara, sumàriament, el contingut. L'estudi s'obre amb un capítol dedicat al que en podríem dir la nostra pre-història lingüística. Els autors hi ressegueixen, de la mà dels especialistes més conspicus, les llengües que van precedir —i, en un sentit o altre, van influir-hi— la modalitat del llatí que acabà sent adoptat com a llengua pròpia.

Amb molt bon criteri, Nadal i Prats destaquen les escasses clarícies dels erudits (Coromines els forneix documentació de primer ordre) i adopten un to de prudent cautela en tractar un punt prou espinós, atès l'estat actual de les investigacions, com és la hipòtesi que pretén explicar la divisió dialectal del català en funció del substrat lingüístic pre-romà, defensada temps ha per Sanchis Guarnier i represa en part, recentment, per Badia i Margarit. Dur massa enllà aquesta hipòtesi —tot i els correctius metodològics dels darrers treballs— fóra, segons els autors, «un intent d'explicar *obscurum per obscurius*» (p. 49).

L'epígraf «Romanització i cristianització» encapçala un capítol que tracta del llatí vulgar i, més específicament, del llatí propi de la Tarraconense, obviant així el que en un altre lloc —p. 124— és anomenat «pseudo-problema» de la subagrupació romànica del català. Els autors pretenen, doncs, amb Germà Colon, «donar un enfocament diferent de la qüestió», una nova perspectiva que permeti de veure l'afinitat innegable del català amb les llengües del nord (occità, francès), a partir ja d'uns «diasistemes llatins que constitueixen el tronc d'un grup de llengües romàniques» (p. 66). Unes taules lèxiques *ad hoc* palesen aquesta afirmació (p. 68).

Els capítols següents, llevat del que és dedicat a Ramon Llull, responen a criteris d'historiografia política als quals els autors ajusten les seves observacions lingüístiques i culturals. Perquè, cal dir-ho tot, en aquest primer volum Nadal i Prats s'ocupen de molts aspectes de la història cultural del nostre país. Així, per exemple, tracten amb força deteniment la cultura carolíngia i l'ús culte del llatí durant els segles IX-XII (pp. 133-163), just abans de fer una valoració de la llengua catalana en les seves manifestacions pre-literàries (pp. 163-167).

Interessants, també, són les consideracions que els autors ens ofereixen sobre les estretes i complexes relacions del català medieval amb l'occità i amb l'àrab. Voldria remarcar, sobretot, el tractament, crític i documentat, dels problemes derivats del

conflicte lingüístic àrab/català, del qual presenten un aprofundit estat de la qüestió. Així mateix cal destacar l'original —i més «lingüística»— aproximació a l'estudi del lèxic català d'origen àrab (pp. 237-242).

Potser sorprendrà algun lector que les primeres mostres de llengua catalana escrita apareguin comentades a la pàgina 255 del llibre que ens ocupa, però el tractament monogràfic i aprofundit d'algunes qüestions (com ara el conflicte àrab/català esmentat) les posposen necessàriament.

Capítol a part mereix, com dèiem suara, Ramon Llull (pp. 301-356), que els autors analitzen en els aspectes lingüístics i expressius més rellevants. Atesa l'enorme importància de l'obra del beat, aquesta és abordada per Nadal i Prats des del que ells anomenen «el projecte lullí», perquè «sense tenir-lo en compte és incompreensible tota la seva obra» (p. 310). Clou el capítol un extens apartat sobre la llengua del nostre primer polígraf (pp. 329-355).

El capítol que segueix s'emmarca de ple en el període que Pierre Vilar ha qualificat, segons recorden els autors, com «el de la plenitud de la història medieval catalana»: del regnat de Pere II el Gran al d'Alfons III el Benigne (1276-1336), època en què, també en afirmació de Vilar, «el signe més clar de reconeixement és la llengua» (p. 359) i en què pren importància la Cancelleria, que constituirà més endavant «l'element decisiu per a explicar-nos les relacions entre la formació i la fixació lingüístiques del català i el seu paper en la història» (p. 361).

Després d'un recorregut per les terres mediterrànies on hi hagué presència —i llengua— catalana, els autors s'ocupen amb deteniment de la nostra producció historiogràfica medieval i tanquen el capítol amb l'acostumada descripció analítica de la llengua de l'època estudiada, bé que han de fer front a «tot un munt de vacil·lacions i diferències», a manca d'estudis monogràfics i aprofundits (p. 410).

Finalment, les dates «polítiques», 1336-1412, són el marc del darrer capítol de l'obra ressenyada. Una època d'intensa vitalitat social i cultural, que permet als autors de parlar del «progressiu afermament de la classe burgesa» i d'un «precoç humanisme a casa nostra» (p. 431). Els treballs, fonamentals, dels Rubió i de Riquer guien l'anàlisi del període, que no oblidem pas la importància de la Cancelleria reial en la imposició d'un model de llengua literària catalana a partir d'un cert «estil oficial de prosa llatina» (p. 449).

Dos temes, encara, clouen el volum: l'ús de l'occità per part dels poetes catalans en un lent «procés de desprovençalització i progressiva catalanització de la llengua poètica» (p. 499), i una aproximació molt interessant al registre lingüístic col·loquial, a la llengua parlada, a partir sobretot dels sermons de sant Vicent Ferrer (pp. 505-525).

Cal fer notar que, per a tots els temes abordats, els autors manegen la bibliografia més específica i adient, i no tan sols la dels nostres erudits. Ho concretaré en un exemple: el resum, en nota, d'un treball recent, important i innovador, d'un estudi anglès (pp. 146-147).

Hem pogut veure —i hi vull insistir— que Nadal i Prats relacionen estretament els fets lingüístics amb els esdeveniments històrics de caire polític, social o cultural. Aquest propòsit és palès ja en l'enunciat mateix de cada capítol i, per tal d'exemplificar-ho amb més concreció, remeto el lector a l'apartat que tracta dels primers textos en català: mostres jurídiques, d'una banda, que revelen una renovació del dret a casa nostra (segle XII) i, de l'altra, textos religiosos que testimonien la predicació en la llengua del poble, per disposició eclesiàstica i, també, per influència dels nous corrents que afavorien la difusió de les Escripures en vulgar (pp. 257-258).

Elogi a part mereix l'actitud, lliure de prejudicis, i l'esperit crític amb què els autors aborden qüestions massa sovint lligades a prèvies posicions ideològiques. Ho pot

il·lustrar sobretot el tractament de la (re)conquesta, la revisió del concepte d'«invasors» musulmans (àrabs i berbers) i la perdurabilitat mateixa de la llengua catalana al País Valencià.

L'intent prou reeixit de descriure la llengua no literària és del tot encomiable i esperem que tindrà continuïtat en l'estudi lingüístic d'èpoques posteriors.

Sense retractar-me de cap dels elogis que he dedicat a l'obra que comento, voldria fer-hi unes quantes observacions de detall:

a) Trobo a mancar-hi una referència específica al nom mateix de la llengua, d'explicació tan problemàtica. Crec que no hauria estat gens desencertat d'oferir-ne un estat de la qüestió.

b) A part els «desequilibris» metodològics de què s'exculpen els autors a la introducció (p. 13), s'hi nota un cert desajustament d'estil en l'exposició dels diversos temes, perfectament explicable per la urgència acadèmica que ha empès els autors, i, encara, pel fet mateix d'una redacció compartida —que evidencia clarament la nota de la pàgina 175.

c) En una obra tan extensament documentada com la que ens ocupa, hi són de gran interès les múltiples citacions, tant de documents lingüístics com d'estudis a vegades poc coneguts. Caldria, potser, unificar criteris respecte a la llengua en què aquestes són servides: d'una banda hom sol citar directament, i sovint *in extenso* (pp. 327-329), en llatí (que demanaria, potser, una traducció en nota), en francès o en italià; de l'altra, els autors anostren fragments textuals originalment escrits en castellà (p. 305), criteri que, tanmateix, no segueixen pas sempre (pp. 248-250).

d) Algunes absències bibliogràfiques podrien fer creure que els autors van tancar la redacció un any abans de ser publicada l'obra; això no obstant, hi trobarem remissions a diversos treballs apareguts el 1982 (pp. 171, 190, 206 i 276) i a algun d'inèdit a hores d'ara (pp. 320 i 348-349).

e) Crec que hauria estat útil la incorporació d'un repertori bibliogràfic, sumari i representatiu, de cadascun dels grans temes tractats al llarg del volum. És clar que això potser hauria modificat el sistema intern de remissions... En tot cas, sí que s'hi troba a faltar el desglossament de les sigles emprades per a revistes o publicacions periòdiques, alguna de les quals dificulta l'hipotètic accés a la consulta: «IBLA», per exemple, a la nota 53 del capítol V (p. 208).

f) I una darrera remarca de cara a una segona edició: caldria esmenar tot un seguit d'errates, no advertides a darrera hora, que desdienen del rigor demostrat pels autors. N'assenyalaré unes quantes, anotades a l'atzar: «aussocerretans» per «ausoceretans» (p. 44), «§ II.2.3» per «§ III.2.3» (p. 147), «*Julianus*» per «*Julianus*» (p. 149), «*Carmen Campi Doctoris*» per «... *Doctoris*» (p. 160, nota), «ESFIDARE» per «DES-FIDARE» (p. 165), «el segle XVI» per «el segle XIV» (p. 177), «*Razós*» per «*Razos*» (p. 195, nota 30; p. 203, notes 46 i 47), «*E met se sai...*» per «*E met de sai...*» (p. 201), «cf. § V.3 d'aquest capítol» per «cf. § V.3» (p. 258), «dominiques» per «domíniques» (p. 258), «*a arromancà*» per «*e arromancà*» (p. 259), «*Et hoc potet*» per «*Et hoc patet*» (p. 320, nota 24), «*nostra dansa sancta Maria*» per «*nostra dona...*» (p. 322), «còdex» per «còdexs» (p. 331), «*Los trovadores*» per «*Los trovadores, I*» (p. 334, nota 45), «*pretatge*» per «*prestatge*» (p. 379), «J. Alcover» per «A. Alcover» (p. 531, nota 220). Hi afegiria encara algunes referències bibliogràfiques poc escrupoloses, incompletes o inexactes (p. 142, nota 30; p. 257, nota 181; p. 419, nota 147; i p. 531, nota 220, on caldria substituir «pàgs. 1-112 (...) 73-96 (...) 9-64» per «pàgs. 73-184 (...) 73-168 (...) 9-72»). Caldria, també, suprimir tota la ratlla 11 de la p. 465.

Aquestes observacions, altrament marginals, no pretenen minimitzar en absolut un

conjunt esplèndid, una aportació de primer ordre a l'estudi del nostre passat lingüístic, que hem d'agrair als autors i de la qual ens hem de felicitar de debò.

Confiem en una propera publicació dels dos volums que Nadal i Prats ens prometen i dels quals ja han fet conèixer algun tast, per poder disposar, finalment, d'una història completa de la llengua catalana.

Narcís GAROLERA

Guia dels Arxius Històrics de Catalunya 1, per Josep M. PONS GURI, Josep M. LLOBET I PORTELLA, Pau LLACUNA I ORTÍNEZ, Vinyet PANYELLA, Pere PUIG I USTRELL, Josep SANLEHÍ I UBACH, Joan PAPELL I TARDIU (Departament de Cultura a la Generalitat de Catalunya), Barcelona 1982, 192 pp.

El propòsit de publicar dins una obra unitària les guies dels arxius històrics de Catalunya és un encert que ha de facilitar la investigació de fenòmens històrics determinables només a través de la consulta de documentació primària, referida a fets singulars. Sense aquesta eina, per exemple, seria problemàtica una exploració regional o comarcal dels arxius notariais, tan rics en dades de caràcter econòmic o familiar, i tan dispersos en les seus destins. Al capdavant, una història feta amb documents de les comarques és necessària per a corregir els vicis centralistes de la historiografia catalana.

Fins ara les guies dels pocs arxius que en tenien una d'empresa eren sovint una incògnita per als recercadors, ja que no solien difondre's a través dels canals normals del comerç llibreter. Algunes iniciatives havien posat remei a aquest desconeixement, com per exemple la «Guia dels Arxius eclesiàstics de Catalunya-València-Balears», que sortí a Barcelona el 1978 a cura del Secretariat d'Arxivers eclesiàstics de Catalunya. Una vintena d'arxius han estat descrits també breument a la revista «L'Avenç». La guia de la que presentem el primer volum haurà de superar en informació i pràcticitat de consulta les anteriors realitzacions.

S'ofereix ací una anàlisi, redactada en cada cas per l'arxiver titular, dels arxius «Fidel Fita» d'Arenys de Mar (pp. 7-33), comarcal de Cervera (pp. 35-39), municipal d'Igualada (pp. 51-77), municipal de Sitges (pp. 79-124), històric de Terrassa (pp. 125-170) i municipal de Valls (pp. 171-192). No seria inútil, si es té el propòsit, com sembla, d'imprimir les guies a mesura que estiguin enllestides, i no agrupant-les geogràficament o segons altres criteris, que els arxius descrits constessin al llom del volum, o almenys a la portada del mateix. Òbviament, l'investigador es preocupa més pels noms dels dipòsits documentals sobre els que desitja informar-se, que no sobre els noms dels redactors del volum, que són els que s'han fet constar a la portada. L'ús de títols corrents al damunt de les planes també constituiria una bona millora.

L'extensió de cada guia no és directament proporcional al volum de la documentació conservada als dipòsits als que introdueixen. En algun cas s'ha donat força amplitud a la història de les vicissituds per les que han passat els documents; no sempre s'ha destriat la categoria de l'anècdota. Ultra les dades majors que afecten el destí de cada arxiu, sembla que hom podria limitar-se a historiar aquells fets que poden ajudar l'investigador a comprendre la presència o absència de determinades sèries documentals a l'arxiu que es proposa de visitar.

En alguns arxius s'ha pogut treballar més que en altres en l'ordenació i fitxatge. Figuren a la guia, per això, seccions de les que es diu simplement que tenen «documentació abundosa» i altres on es dóna una comptabilització de peces més precisa. No sempre l'existència de fitxes catalogràfiques, inventaris i índexs s'adverteix a continuació de cada secció descrita; poden trobar-se esmentades a la introducció històrica a

l'arxiu. Una major sistematització redaccional de la qual haurien pogut donar-se els principis a una introducció general al volum que entre altres aspectes podia contribuir a unificar les nomenclatures arxivístiques en català, i evitar per exemple el plural «còdex», hauria de valorar-se positivament si no hagués d'endarrerir massa l'aparició dels volums que hauran de completar el present.

L'arxiu d'Igualada destaca per la seva abundància de fotografies. A Cervera (p. 46) i Sitges (p. 117) es conserven còdexs i manuscrits de caràcter no documental. La majoria dels arxius posseeixen també impresos antics, per bé que aquests han estat recensionats de vegades força sumàriament (p. 192). Tot el volum és testimoni d'un important esforç arxivístic que ha donat ja bons resultats de salvaguarda i ordenació de documents i que cal continuar fins a l'obtenció de descripcions més precises de molts fons.

L'encertada il·lustració gràfica, que reproduïx documents valuosos i recull imatges de les instal·lacions arxivístiques, completa adequadament un text imprès amb notable cura. No voldríem caure en el tòpic, en cloure aquesta recensió amb l'auguri que no tardin en aparèixer els volums següents de la «Guia». Entre les realitzacions del Servei d'Arxius de la Generalitat poques n'hi ha que hagin de gaudir de prioritat sobre una publicació tan útil per al futur dels estudis històrics a Catalunya.

Josep M. MARQUÈS

[M.ª Lluïsa CASES LOSCOS, Jaume DANTI RIU, Roser DÍAZ PÉREZ, Xavier GIL PUJOL, M.ª Lluïsa LLADÓ HÄDINGER, Nuri PREMINGER ROIG, Marita PRIETO DEL RIO, Carme RUEDA GALLARDO, Joan Carles ROVIRA CAMPOS, Carme VALCARCE MAGDALENA], *Inventari dels fons documentals de l'Edat Moderna a la comarca d'Osona. Arxius Històrics i Municipal de Vic. Arxiu Parroquial de Centelles. Arxiu Parroquial de Taradell*, Barcelona 1980, XXII i 134 pp.

Presentats pel doctor Pere Molas i Ribalta (IX-X) i introduïts per la doctora Josefina Mateu Ibars (XI-XXII), els deu autors d'aquest inventari han constituït un grup de treball que s'autodefineix com d'«Investigadors Catalans d'Història Moderna» i es proposen de caminar cap a una història de Catalunya que sigui alternativa de la que ha estat presentada fins ara i es reduïa a una història de la casa o cases comtals o reial o a una exposició centrada en Barcelona, quan no en els seus suburbis, treballant, per contra, en una història de Catalunya centrada en l'estudi d'àmbit comarcal (1). La franja cronològica que els autors s'han acotat va de «finals del segle xv, als segles xvi i xvii i primers anys del xviii» (3). És natural que, com a primer pas vers la realització de llur projecte, s'hagin dedicat a establir un inventari de fons documentals de la comarca d'Osona, presentats en el present llibre, publicat conjuntament pels departaments d'Història Moderna i de Paleografia i Diplomàtica, de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona.

Cau fora dels objectius d'aquesta publicació un judici sobre l'intent historiogràfic global; en aquest sentit, hom s'ha de limitar a desitjar als autors un èxit tan gran com important sembla que hauria d'ésser l'aportació no sols de dades sinó també de perspectives en la futura història de Catalunya.

Tal com diu el sots-títol, els arxius inventariats en aquest volum pertanyen només a tres localitats: Vic, Centelles i Taradell. La realitat, però, és molt més rica, car el fons arxivístic recollit en les dependències del Palau Episcopal de Vic i presentat en l'actual volum no pertany sols a la capital de la comarca d'Osona, ans encara a

trenta-tres parròquies següents del bisbat vigatà: Alpens, Balenyà, el Brull, Cabrera, Castanya, Castanyadell, Castellbell-Vilar, Castellcir, Castelltallat, Centelles, Clariana, Copons, Lluçà i Sant Mateu de Joanet, Malla, Manlleu, Moià, Móra, Oló, Puig-Rodon, Roda, Rupit, Sant Boi de Lluçanès, Sant Martí de Centelles, Sant Pere de Roda, Santa Coloma de Centelles, Santa Eugènia de Berga, Segur, Seva, Sora, Tavertet, Vallfogona, Viladrau i Vilatorra, algunes de les quals no es troben en l'esmentada comarca (Castellbell i Vilar és al peu del Llobregat en la comarca de Bages), els fons arxivístics de les quals es troben allí reunits, com a mesura de salvaguarda i conservació, atès que les parròquies rurals resten despoblades com a contrapartida del fenomen migratori vers els nuclis més importants de població.

La informació recollida en aquestes pàgines dona el títol de cada sèrie documental, els seus anys inicial i final i, en alguns casos, el nombre i mides dels folis; quan es tracta de manuals notariais hom assenyalava els anys als quals cada volum s'estén i, no cal dir, el nom del notari; en tractar-se de pergamins, també el nombre d'unitats. Diguem, encara, que dins el conjunt és possible de trobar volums que hom no cercaria en tals arxius, com és ara la *Regesta del consell de la universitat de Centelles* dels anys 1680-1683, volum únic de l'antiga parròquia de Centelles ara en l'Arxiu del Palau Episcopal de Vic (57).

Em sembla que seria difícil de valorar com cal la importància dels fons documentals als quals hom tindrà més fàcil accés gràcies al treball d'aquest grup de deu joves. Només cal dir que tals fons, ara posats més a l'abast de la mà dels estudiosos, constitueixen la base que fa possible estudis de demografia (sèries sacramentals de les parròquies), d'economia (manuals notariais, capítols matrimonials), segurament d'història de la medicina, d'institucions sobretot privades (relacions d'aparceria, de senyoriu o a través de censos, conegudes per mitjà dels capbreus) i no cal dir de toponímia i d'onomàstica. Seria massa fàcil de continuar enumerant els serveis que pot fer aquest recull.

El fet que, en tant que m'és conegut el tema, sigui el primer intent fet amb les característiques d'aquest (grup d'autors, fons d'una comarca, franja cronològica determinada), no sols permet, ans encara sembla que obliga a assenyalar alguns punts que podrien ésser millorats en intents per a d'altres unitats comarcals, que no mancaran.

Em semblaria el primer la referència a allò que d'altres ja poden haver publicat en aquest camp, no sols perquè llurs treballs poden proporcionar més dades almenys en algun aspecte, ans encara (potser diria sobretot), perquè constitueix un exercici bàsic per a l'investigador: el de col·locar-se dins una cadena, en la qual, els nousvinguts de la dècada dels vuitanta, no són precisament els caps de corda. En aquest sentit de la consciència de continuïtat, les pàgines signades per la doctora Josefina Mateu i Ibars, les quals constitueixen com un butlletí bibliogràfic entorn de les investigacions en «arxius menors» a Catalunya i les Illes Balears, són no sols imprescindibles ans encara una lliçó en el més ampli sentit de la paraula. Hom pot constatar, encara, una manca de coherència entre unes seccions i altres: així, pel que fa als manuals de protocols notariais és possible de saber el nombre de volums de cada sèrie o notari i el lapse de temps cobert per cada un d'aquests volums; en canvi, en gairebé cap sèrie de l'Arxiu Capitular o de la Mensa Episcopal no és possible de conèixer els mateixos extrems. Sembla que en cap cas no hauria de mancar almenys una idea del contingut dels volums col·locats sota l'epígraf «Divers» (¿no seria més encertat «Diversos», en plural, atès que és una secció no unitària?); així, trobem set volums sota aquesta denominació en el fons de la parròquia de Balenyà, ara a l'Arxiu Episcopal de Vic, però no podem tenir ni la més remota idea d'allò que contenen i, per tant, d'allò que el possible investigador hi pot anar a cercar. Un altre punt que a mi personalment em

produceix un interrogant és el fet que per a cap de les sèries de cap dels arxius, no consta en el present inventari cap referència arxivística o signatura, ans només el títol de cada col·lecció; és gairebé impossible de creure que, per exemple, els volums de les diverses sèries de l'Arxiu Municipal de Vic no estiguin numerats de forma consecutiva i que per tant s'hagin de demanar i citar d'acord amb la numeració esmentada. Remarcaria, *last but not least*, la necessitat d'extremar la correcció de la llengua, recordant, per exemple, que en català també van accentuades les lletres majúscules; que la paraula «Sagramentaris» (4) potser no existeix, i que «Sacramentari», substantiu i llibre litúrgic, té un sentit molt precís, no aplicable als «Llibres sacramentals», en altres latituds englobats sota la denominació de «Quinke libri», tal com recorda la doctora Mateu (XVII).

Però el punt al qual cal donar més importància, sobretot amb la vista posada en els treballs, que no mancaran, per a d'altres comarques de Països Catalans, sense descartar una desitjable segona edició del present inventari, és la frase que ens el presenta com a resultat «d'un ampli contacte amb les fonts custodiades als arxius de la comarca» (2). I aquesta afirmació suscita una doble pregunta. Primera: ¿No hi ha altres arxius en la comarca de Vic? La resposta seria que no, si hom ha de judicar pel silenci dels deu autors entorn de possibles arxius diversos del quatre que ells presenten. Però estic segur de no equivocar-me suposant que la resposta a aquella pregunta ha d'ésser diversa i justament afirmativa. Els de les cases de pagès. Més encara, tindria la impressió de no equivocar-me massa, suposant que no sols n'hi ha, sinó que són molts i que són molt importants. Molt importants justament per a la realització de la tasca de construir una història de Catalunya alternativa a la de les grans missagues i a la de la capital i els seus suburbis. I és veritat que aquesta història alternativa s'ha de construir a base de les «fonts de cadascuna de les comarques» (1), però les comarques, a Catalunya, són els nuclis de població, ciutats i pobles, certament, d'una banda, però de l'altra les cases, cada una de les quals és, de vegades, una nissaga més sòlida i més arrelada a la terra que les nobiliàries, gelosa dels seus «papers vells» en general. I si alguna comarca catalana demostra això que estic dient, aquesta és la d'Osona i les seves veïnes de la Catalunya vella. ¿Puc dir, pacíficament, que el fet que tals arxius no siguin ni tan sols esmentats em sembla la feblesa més gran d'aquest inventari? ¿Puc preguntar d'on són els esquemes mentals que semblen presidir des del primer moment l'alternativa que ens és promesa, la d'una història de Catalunya feta més a base de les comarques? Notícies no proporcionades per l'inventari que ens ocupa permeten de saber que els autors en són conscients i treballen en la direcció que propugnem.

L'altra pregunta és: I els altres arxius? Pretendre una història que va del final del segle XV al començament del XVIII en una comarca determinada suposa, o hauria de suposar, si no m'erro, un intent d'anar a una recopilació completa de les fonts relatives a aquella comarca existents en ella mateixa o fora. I això cal suposar que també es dona en relació a la Plana de Vic, no sols perquè nissagues pageses o d'altres poden haver-se desplaçat, ans encara perquè institucions que en aquells moments tenien importància social i portaven els seus arxius han desaparegut i hom hauria de tenir alguna idea de quines eren i on es poden trobar els fons arxivístics que ens permetin d'estudiar llur incidència, en aquest cas en la comarca d'Osona. Monestirs o altres cases de religiosos de la Plana, les cases nobiliàries amb exercici de jurisdicció civil i àdhuc criminal en llurs dominis tenien llurs arxius, tan o més importants per a l'estudi de la vida d'una comarca durant l'Edat Moderna i tampoc no en trobem cap dada en les pàgines que ens ocupen.

No m'hauria estès tant en aquesta darrera part si no hagués tingut la convicció

que les consideracions que hi faig podien servir per a perfeccionar d'altres intents i per a contribuir a una història alternativa de Catalunya, més comarcal sobretot pels esquemes mentals dels quals parteix. Car vull repetir ben clar que el treball realitzat pels deu novells investigadors és digne d'aplaudiment, ajudarà l'investigador i ha de tenir continuadors.

Josep PERARNAU

Josep M.ª LLOBET I PORTELLA, *Bibliografia cerverina (1633-1978)*. Pròleg d'Albert LLONA I PORREDON, Cervera 1982, 146 pp.

Aquesta obra presentada, quant a l'aspecte material, amb remarcable dignitat, consta, a més d'un pròleg, d'un estudi preliminar i del catàleg dels llibres cerverins. Hi ha índex d'autors, d'obres anònimes i periòdics, de matèries, onomàstic i toponímic. El text ve il·lustrat amb 40 fotografies i 21 gravats. Malgrat la manifesta pretensió editorial, s'adverteixen de bell antuvi no poques contradiccions i deficiències. La primera és que l'autor del pròleg anuncia que en el text han estat recollides «les dades de totes les publicacions d'interès local i comarcal que han vist la llum al llarg de la dilatada història de Cervera». Essent Cervera, per tradició mai discutida, la capital natural de la Segarra, calia esperar que en aquesta bibliografia hi hauria incloses «totes» les publicacions d'interès segarrenc que, per cert, no són pas moltes. Bé, doncs, no hi ha ni una sola menció dels principals autors de temes segarrencs com són Ramon Corbella, Sanç Capdevila, Serra i Vilaró, Joan Segura, Vila i Sala, Ramon Bergadà, Jaume Sarri, Sebastià Mercadal, Bernat del Gaià, Antoni Bach, Manuel Morgades, Josep M.ª Espinàs, Josep J. Piquer, Xavier Mercadé, Guiu Sanfeliu, Ciriac Giner, Valentí Miserachs, Josep Lladonosa, Vicenç Garcia (el Rector de Vallfogona), Josep Faus, Francesc Mirambell, etc. Dels quatre sants de la Segarra: Calamanda, Magí, Ramon Nonat i Pere Claver, cada un amb una discreta bibliografia hagiogràfica, no cita més que Sant Magí i encara molt de passada. Aquest pròleg, si més no, desconcerta el lector.

En la introducció (0.3), l'autor delimita l'abast de la seva pretensió: «Hem inclòs els treballs quan es dona alguna de les següents característiques: a) Que es refereixin a Cervera. b) Que siguin d'interès general, però que continguin algun o diversos capítols relatius a Cervera. c) Que llur temàtica sigui aliena a Cervera, però que per alguna circumstància —autor, impremta, etc.— llur inclusió pugui ajudar a l'estudi d'alguna part de la història de Cervera». El catàleg de 383 títols inclosos en aquesta obra no respon ni de bon tros a aquest propòsit. Primera incongruència: ni una sola menció hi ha de la primera obra impresa d'un autor cerverí, Pere Giscafré, *Triunfo del Santo Misterio de la villa de Cervera*, Barcelona 1634, que conté una extensa introducció amb moltes notícies de la història local i que relata els fets que commogueren la població amb motiu del prodigi d'aquest nom; obra que fou costejada pel consell municipal, que citen Torres Amat, Arderiu, Palau... i a la que Duran i Sanpere dedica gairebé un capítol sencer en el seu *Llibre de Cervera*. No fa tampoc menció d'una curiositat bibliogràfica local tan extraordinària com ho és *La Biblia del Personalismo*, de Francesc Vilanova i Pernal, venedor ambulat, autodidacta, originari de muntanya, però establert a Cervera, i que aquí fou editada per Josep Salat i Fornells, l'any 1933. Com altre exemple d'omissió cal esmentar que del mateix Salat i Fornells, cerverí, impressor i autor, no cita tres de les seves obres: *De ella para él*, Lleida 1947; *Refranes del Quijote, brevemente comentados*, Cervera 1942, i *Tributo de afecto a la memoria de Don Eudaldo Canivell Masbernat, ilustre impresor y publicista (1858-1928)*,

Cervera 1928. Sembla que l'autor desconeix l'existència d'autor cerverí tan prolífic com ho fou el franciscà Ramon Boldú i Nogués (1815-1889) i també la dels germans Josep i Joan-Ramon Jordana i Morera, de Francesc Oller, de Cristòfol Montiu, de Joan Comorera i Soler, el primer secretari del PSUC i autor d'obres de tanta ressonància en el seu temps com *L'Avi*, *La tràgica ignorància espanyola*, etc. Un altre exemple d'omissió inqualificable: la del jesuïta Pere Ferrusola, figura destacada de l'època universitària; en cita algunes obretes menors (sermons, panegírics, novenes) però oblida les obres fonamentals que no foren pas de circulació limitada i que tingueren gran difusió, com les que escriví per encàrrec de la Universitat i en les que recull les normes bàsiques de protocol i de ritual dels actes acadèmics. I les diverses obres en les que Ferrusola argumenta en favor de la declaració dogmàtica de la Immaculada Concepció de Maria, sobretot aquella en què comenta els goigs que havien de ser adoptats pel culte de la Verge de l'Incendi, imatge americana, salvada de l'incendi d'un convent de jesuïtes pels indis de Salta i que, portada a Cervera i aureolada amb el prodigi que donà nom a l'advocació amb què fou venerada, Ferrusola vinculà des del primer moment a la vida universitària. També desconeix l'autor la curiosa obra del dominic Bernat Ribera, professor primer de Cervera i després capellà de l'ambaixada espanyola de Moscou, *Responsum anti-apologeticum Ecclesiae Catholicae...*, que imprimí a Viena, el 1731, i que dedicà a Esteve Javorski, arquebisbe-metropolità ortodox de Rjazan, i en la qual es mostra contrari al culte de la relíquia del Sant Misteri de Cervera, que ell havia conegut i venerat en els seus anys de professor universitari. Fet curiós perquè mai ningú no s'havia atrevit a discutir públicament aquesta devoció tan estimada pels cerverins, i Ribera ho fa precisament des de la llunyana Viena.

Però hi ha quelcom més greu. L'autor afirma gratuïtament (p. 13) que «la catalogació abasta les obres editades fins el 31 de desembre del 1978». Oblida precisar, o ho desconeix, que el seu catàleg és només d'algunes obres editades fins aquesta data, ja que només toca de passada la considerable producció de la impremta universitària. El lector confiat que llegeix aquesta obra, s'emportarà una visió totalment inexacta i deformada de tot el que fou i suposà en el panorama cultural de Catalunya l'obra de l'«estampa» universitària cerverina. Quan a l'apartat *b)* dels tres esmentats, es veu que l'autor ha llegit molt poc i no ha manejat les obres fonamentals d'història de Catalunya. Pràcticament totes dediquen capítols, més o menys llargs, al protagonisme de Cervera en algun o en diversos moments de la història. Citar-les totes formaria un considerable volum. Però és que l'autor no n'esmenta ni una, contràriament a allò que ell mateix ens anuncia. Ni una paraula de la *Marca Hispanica*, de Pèire de Marca, en la que aquest apunta la coneguda i curiosa teoria sobre l'origen del nom de la Segarra. Ni menció de l'obra de Miret i Sans *Les cases de Templers i Hospitalers en Catalunya*, quan la fundació cerverina de l'orde de l'Hospital fou una de les primeres de Catalunya i precisament en una de les seves dependències hi ha instal·lat el Museu Duran i Sanpere i en la mateixa casa hi ha l'Arxiu Municipal. Desconeixement total de la monumental obra del pare Jaume Finestres, *Historia del Real Monasterio de Poblet*, de la qual els quatre primers volums foren impresos a Cervera. Posat a desconèixer, no ja el que ha estat publicat a Cervera sinó també el que ha estat publicat sobre Cervera, passa per alt l'obra de Pau Piferrer, *Recuerdos y bellezas de España*, en la que hi ha un capítol dedicat a Cervera, il·lustrat amb dos gravats de Parcerissa, molt coneguts i repetits, sobre com estaven en aquell temps les dues façanes de l'edifici universitari. Cap notícia de la curiosa novel·la *La heroica ciudad de Cervera*, Barcelona s/d., escrita pel cerverí Pere Aguilera i Solsona, i ambientada en l'heroica defensa que feren els ciutadans, al costat d'una petita guarnició militar, l'any 1873,

enfront de l'exèrcit carlí, gesta que valgué a la ciutat el títol d'heroica», concedit per Alfons XII. I, com era d'esperar, tampoc no coneix l'autor l'obra fonamental del professor Josep M. Font i Rius, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid-Barcelona 1969, en la qual figura el text, amb els seus comentaris, de la carta de poblament de Cervera, junt a les corresponents a altres diversos llocs veïns.

No cal insistir més. Aquesta *Bibliografia certerina* només té de bo la flamant presentació. El contingut és decepcionant. Ni és un catàleg de les obres impreses a Cervera, ni tampoc no és un recull complet de les obres publicades per autors certerins, ni menys compleix ni un sol dels tres apartats en els que l'autor ens diu centrar el seu propòsit. La conclusió, després de llegir l'obra, és que la veritable bibliografia certerina encara està per fer. Això sí, no li han mancat patrocinadors: Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya, Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de Cervera i a més, se'ns diu que la «Universidad Nacional de Educación a Distancia», en tribunal format a Madrid, li va concedir la qualificació d'«Excellent».

Josep M. RAZQUIN

Ramon ALBERCH I FUGUERAS - Joaquim NADAL I FARRERAS, *Bibliografia històrica de les comarques gironines. I. Ciutat de Girona* (Col·lecció de monografies de l'Institut d'Estudis Gironins, núm. 8), Girona 1982, 268 pp.

Els estudiosos de matèries relacionades amb la ciutat de Girona seran objecte d'una certa enveja per part de col·legues seus, interessats per la història d'altres ciutats catalanes. Poques poblacions de Catalunya disposen d'una guia bibliogràfica de l'amplitud de la que ens ocupa i que té paral·lels recents només a l'*Aportació per a una bibliografia terrassenca* de la Maria Coll i a la *Bibliografia certerina (1633-1978)* de Josep M. Llobet i Portella, tot i que cada un d'aquests llibres adopta solucions metodològiques pròpies.

La informació continguda a l'obra d'Alberch i Nadal és rica i variada. Pot avaluar-se en més de 2.000 cites bibliogràfiques. El nostre comentari, tot reconeixent d'entrada aquest valor, examinarà el procés de recollida, selecció i ordenació de les notícies que se'ns ofereixen en aquest llibre per a apuntar suggeriments de modificacions que potser n'haurien augmentat el valor i la utilitat. El punt de vista a adoptar no pot ser altre que el del possible lector; un usuari que tant pot ser especialista en heràldica resident a Londres com un estudiant o aficionat gironí a qui un professor encomana o la pròpia afició empeny a fer lectures sobre el personatge d'interès local que dona nom al carrer on aquest lector habita.

Recollida. Segons els autors (pp. x-xi), s'han revisat els fons de més de 16 biblioteques, diverses d'elles situades fora de Girona. Treball àrid, el de consulta de catàlegs, que malauradament alguns investigadors sobre Girona hauran de repetir. Els impresos rars citats —que no són pocs— no han estat acompanyats de notícies sobre el lloc on es poden trobar, notícies que els autors tenien a disposició, i que només en un cas (p. 49) faciliten al lector, advertint-lo que les *Segundas noticias* trameses pel duc de Burnonville sobre un setge de Girona, del que no s'assenyala l'any, es troben només a la Biblioteca Universitària de Coimbra i a la Nacional de Madrid. Mitja ratlla més a cada papereta d'impresos rars i un minut més de feina de transcripció hauria estalviat al lector hores enutjoses de repàs d'altres repertoris, potser poc fàcils de trobar.

S'han consultat també *bibliografies*, de les que, a diferència de les biblioteques, no

es facilita llista formal. Potser per aquest motiu no hi consta la modèlica que Josep González Agápito ha dedicat a la renovació pedagògica (Barcelona 1978). En tot cas, també ací el consultor de la nova bibliografia de Girona pot trobar-se una mica desempaquetat. La referència «CALMETTE, J., Rampon comte de Girona, etc., Le Moyen Age 1901. Cit. per C. Rahola, op. cit., p. 12» remet a una obra de Rahola que cal cercar. A l'índex d'autors s'indiquen vuit planes on apareixeran obres de Rahola. Una vegada s'hagi endevinat de quin llibre de Rahola es tracta i s'hagi consultat, l'investigador es troba al principi: ¿on trobar el treball de Calmette que Alberch i Nadal, gent de l'ofici, no van poder localitzar? Problema semblant al que presenta la possible consulta de l'imprès sobre el plet entre la Diputació i el tren de Sant Feliu de Guíxols recensionat a p. 79.

La recollida ha arribat als *fulls volants*, relacions i impresos similars. Són els precedents de la premsa periòdica posterior. Dins de l'objecte d'una bibliografia històrica la premsa diària hi cau de ple; el volum d'informació que ofereix pels anys de 1808-1809 el «Diario de Gerona» és molt més consistent que el que ofereixen per un altre setge de la ciutat les *Segundas noticias* ahudides més amunt. L'obra que recensionem no adverteix del propòsit existent de publicar un catàleg complet de la premsa editada a Girona. Ens permetem d'opinar, amb tot, que aquest propòsit fins en el cas que ja hagués estat dut a la pràctica, no justificaria del tot una exclusió tan radical; en efecte, no es pot fer la història de la Girona del s. XIX sense repassar «El Postillón» o el «Boletín Oficial de la Provincia».

Aquestes consideracions valen també per a les *revistes* i butlletins publicats a la ciutat. L'investigador de fora podria desconèixer l'existència d'un «Butlletí del Centre Republicà de Girona» que l'ajudaria a dibuixar una panoràmica de l'activitat política de Catalunya sencera en una data determinada. Estatut anàleg a les revistes, com a fonts històriques, tenen les memòries i informes anyals de les institucions, com la Diputació o l'Ajuntament, la Cambra de Comerç o l'Institut de Segon Ensenyament. Ací la guia hauria pogut reduir a una sola entrada sèries que ocupen força espai (vegeu, per exemple, les planes 91-93) especificant els límits cronològics de la publicació periòdica i eventualment el nombre de pàgines de cada fascicle. Més tard haurem d'observar que algunes d'aquestes sèries han estat dispersades per imperatius bibliogràfics, qui sap si metodològicament correctes, però segurament poc pràctics per al lector.

Darrer camp de recollida, els *diccionaris* i enciclopèdies especialitzades. Si no ens equivoquem, l'únic citat és el de Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, on A. Hubner té publicat un article, del que les referències que es fan a pp. 7 i 25 són tan diverses que ens fan pensar que han estat preses per persones diferents. ¿Per què no recollir també l'article «Gerona» de l'*Encyclopaedia Judaica*, que data del 1970? En tot cas, si s'establís que aquest camp de recollida de cites bibliogràfiques era propi de la bibliografia, era fàcil d'espigolar-hi material molt més abundant.

Es tracta d'un repertori obert, com els autors adverteixen, i per aquest motiu les indicacions d'absències estarien fora de lloc, a menys que no les exigissin d'altres referències presents. És el cas de l'obra de mossèn Baldiri Reixach, les famoses *Instruccions*. Se'n duplica la fitxa del volum II sense dir res de les abundants edicions del volum I impreses a Girona, significatives per a la història de la pedagogia, ja que va ser utilitzat a les escoles, cosa que no succeí amb el tom de recent aparició.

Selecció. Els autors han estat generosos en la seva selecció, relativament àmplia. A la introducció no s'expliquen sobre els criteris que han seguit. Per una banda, la inclusió de les edicions dels escrits d'autor gironí i dels llibres amb peu d'impremta de Girona, hauria proporcionat materials per a la història de la cultura a la ciutat.

No sabem, però, si hauria obligat a donar al llibre una extensió excessiva. Per altra banda, certes informacions de primera mà en obres majors, encara que en si siguin força breus, no es poden ometre en una bibliografia històrica; valguin com a exemple les dades demogràfiques que ha publicat Josep Iglésies. S'han admès, en canvi, evocacions literàries de la ciutat en les que la imaginació i l'observació de la realitat es barregen indistintament. Una garbellada a fons hauria exclòs també obres de títol equívoc, com la de Sevillano Colom, *Pergaminos medievales de los monasterios gerundenses*, que no recull cap pergami referent a monestirs de la ciutat de l'Onyar i el Ter.

Ordenació. L'ordre de les referències té la finalitat d'oferir a l'usuari la màxima facilitat per a trobar ràpidament la informació més completa possible. Aquest principi em sembla ser una traducció fidel del propòsit dels autors, d'oferir una classificació de fitxes «eminentment pràctica».

L'ordre general es reparteix en tres seccions: 0 (obres generals), 1 (cronològica) i 2 (temàtica). A la secció 0 potser hauria estat més lògic començar per l'apartat 02 (bibliografia i fonts, on trobaven un lloc adequat informacions sobre repertoris, índexs i articles de diccionari) i continuar per l'apartat 01 (obres generals sobre la ciutat). Així l'anàlisi es trobaria abans de la síntesi.

La divisió entre les seccions 1 i 2 és força incòmoda. Ordenar unes fitxes cronològicament i d'altres per temes comporta un dubte continuat. De fet, totes les referències de la secció cronològica són susceptibles de recensió a la secció temàtica. I viceversa. L'apartat 1.9.2, «General segle XIX. Economia i Urbanisme», podria constituir perfectament un capítol de l'índex temàtic, al costat del capítol 2.4, «Clima. Inundacions». Tanmateix, un índex temàtic que tingui una secció consagrada a la demografia i no passi immediatament a l'economia serà titllat per alguns professionals com a metodològicament heterodox.

L'índex temàtic es presenta en seqüència alfabètica de títols, de manera que «Art» precedeix «Biografies». El lector potser no se n'adonarà tot seguit, perquè el primer epígraf, «Organisme públic», fa excepció a la disciplina alfabètica. Però, una vegada en possessió d'aquest secret, trobarà natural que després del «Dret» de la ciutat es tracti de la «Fauna» de la mateixa. A primera vista l'apartat 2.11, «Muralls, fortificacions», sembla incloure els epígrafs de «Folklore, música i tradicions». Realment ací una fallada d'impresora ha escapat a la benigna persecució dels correctors; manca el títol de l'apartat 2.12, «Costums i tradicions». Però a aquest apartat, essent encapçalat per la C, li pertocaria el número 2.5, entre «Clima» i «Demografia». És lícit de preguntar-se per què «Música» constitueix una subsecció de «Costums i tradicions», mentre la pintura es recensionia a «Art». La música no és art? El capítol «Religió» es divideix en les seccions d'«Església» i «Ordes religiosos», seccions que no s'exclouen, ja que els ordes religiosos formen notòriament part de l'Església. No sempre, per tant, s'ha obviat la dificultat de conjuminar l'ordre sistemàtic amb l'alfabètic.

Dins de *cada secció* les referències són ordenades alfabèticament per autors. És una opció màximament incòmoda per a l'usuari. Si aquest s'interessa, per exemple, per la fundació de l'Hospici de Girona, trobarà el reglament de 1786 a p. 114; una escriptura fundacional, a p. 51, sota el nom de Lorenzana, i una altra, aparentment similar, a p. 53, amb entrada per «Real».

Per aquest criteri, les memòries anyals sobre el funcionament de l'Institut de Batxillerat són encapçalades pels noms dels secretaris d'aquest centre. Cal, doncs, cercar-les a «Cazurro», «Civil», «Instituto», «Llach», «León», «Obradors», «Secret», «Solemne» (!) i «Urquí». Una bibliografia «eminentment pràctica» ¿no havia de reunir en una mateixa sèrie i per ordre cronològic tota la informació referent a un mateix centre? Pel contrari, les memòries de la Normal del Magisteri (p. 231) no s'encapçalen

per l'autor, ni se cita aquest, a pesar de constar a la publicació. Dispersió semblant trobarà qui es vulgui documentar sobre Eiximenis, amb l'aggravant que haurà d'aturar-se a les entrades «Barcelona» (per «Martí de Barcelona, OFM Cap») i «Molar» (per «Nolasc del Molar OFM Cap») i potser hi trobarà a faltar la bibliografia eiximeniana de Viera (Barcelona 1980).

El valor de la present bibliografia hauria crescut si s'haguessin descrit correctament les obres recensionades. És un defecte menor el d'oblidar diverses vegades d'esmentar la plana final de certs articles de revista, que podria deure's a què les fitxes no es van redactar sobre la publicació mateixa, sinó sobre un repertori que cometia el mateix defecte. Sí, en canvi, es pot considerar important que s'estigui dubtant contínuament entre el sistema bibliotecari i el sistema bibliogràfic de redacció de fitxes.

El sistema bibliotecari té com a principal propòsit el poder disposar les cèdules per ordre alfabètic. Per això la bibliografia present capola, si és necessari, el títol, d'aquesta forma: «SANCTI ... Beati a Liébana, etc.». ¿Què representen ací aquests punts suspensius? Si es tractés d'una cèdula de biblioteca, la paraula SANCTI ocuparia la ratlla de l'encapçalament, i, a la ratlla següent, a fi de no repetir-la, seria substituïda pels punts suspensius. No obstant, quan la substituïda i la substitució ocupen la mateixa ratlla, els punts suspensius, ¿quina raó de ser podrien tenir?

Per altra banda, el propòsit de dotar les fitxes d'encapçalament alfabeticable és resolt amb varietat de solucions. Flórez figura com a autor dels volums 43-45 d'*España Sagrada*, però al darrera de Merino i La Canal. El *Nomenclátor Geográfico-Histórico* de Pujol i Alsius veu aquests dos autors separats; un al davant del títol i l'altre al darrera. No sofreixen, en canvi, aquesta divisió forçosa els nou col·laboradors de P. Farrés (p. 78) que cobren cinc planes tractant de la xarxa viària de la ciutat. Les fitxes de les pp. 73 i 74, encapçalades respectivament per «Junta de Agricultura» i per «Contestación», de les que consta que tenen per autor a Narcís Fages de Romà i que semblen dues mencions de la mateixa peça, no s'entren pel nom d'autor. Entrades com «Individuos» (p. 112) o «Las» (que encapçala «Murallas de Gerona», p. 184), són més que discutibles. Una vegada més ens inclinem a creure que la diversitat de mans subalternes que han cooperat a compondre la present bibliografia deu ser la responsable de tanta diversitat de criteri, i que a elles es degui que l'obra de Schulz Ferencz vingui transcrita a p. 8: «Denkmaler der baukunet in original anitnahmen», mentre que a p. 139 consta com a «Deukmäler der Baukunst in Originalaugunahmen», quan la transcripció correcta és: «Denkmäler der Baukunst in Originalaufnahmen».

Distribució i anotació de fitxes. Si s'haguessin numerat les cites bibliogràfiques, un senzill «vegeu també els núms. x, x i x» al final de cada secció hauria estalviat la repetició de títols sencers, alhora que facilitaria molt la confecció d'índexs. En no adoptar-se aquesta solució, les repeticions abunden, i és curiós de constatar, per exemple, que una publicació de sis pàgines, la crònica de la inauguració del pont d'Isabel II, es reitera tres vegades (pp. 72, 116, 121). En contrapartida, els *Escritores gerundenses* de Girbal —que no és esmentada sota l'epígraf de «Bibliografies» — es considera només utilitzable per al s. XIX (p. 58) quan conté informació sobre autors anteriors a aquesta data. *España Sagrada* i les *Noticias Históricas* de Monsalvatje trobarien el seu lloc a la secció d'obres generals; la segona figura només sota els títols d'«Art» i «Església».

Es troben fora de la secció que els correspon les obres de Cots (p. 200) i Madurell (p. 207). S'han dispersat els estudis de Tate dedicats al cardenal Margarit, sense que el text remeti d'uns a altres. Les fitxes primera i tercera de la secció «Església» corresponen òbviament a la de «Religiosos»; la segona, també pel contingut, tot i que el títol no ho posi de manifest.

Moltes fitxes necessiten anotacions, telegràfiques si es vol, per a arribar a tenir utilitat. Qui deu ser «El Gerundense y la España primitiva» de p. 38? A quina família de Girona deu referir-se l'obra de Riquer *Quinze generacions d'una família catalana*? Sobre què versa el 'Bando' de l'Alcaldia de Girona de p. 89? Qui era l'amic de J. Casas de pp. 69-70? De què tracta el *Recull d'inquietuds* de J. Recasens? La notícia sobre l'article de Garganta citat a p. 203 no diu res a l'investigador sense una nota que el relacioni amb Joan Tomàs de Rocabertí OP (1627-1699), i més precisament amb la seva *Theologia Mystica*, ed. a Barcelona el 1669, que en opinió de l'autor permet conèixer la doctrina espiritual elaborada al convent dominicà de Girona al s. XVII. Faltant aquestes mínimes anotacions el lector no sabrà si li convé acudir al treball referit o es pot estalviar la molèstia de cercar-lo.

La morositat del nostre comentari voldria posar de manifest, com dèiem al principi, la importància de la informació continguda a la bibliografia d'Alberch i Nadal. El treball de recopilació de notícies que han dut a terme ha posat a disposició dels estudiosos, amb les salvetats fetes més amunt, tot l'essencial sobre la història de la ciutat. Els suggeriments que hem fet, junt amb el desig que hem d'expressar encara, que el volum hagués estat dotat d'índexs de noms de lloc, de noms de persones i alfabètic de matèries, s'orienten a augmentar l'accessibilitat de la informació.

Seguint l'exemple de l'Institut d'Estudis Tarragonesos, ens augurem que periòdicament —potser per quinquennis— s'apleguin i editin suplementes bibliogràfics a fi de mantenir al dia una eina de recerca de la que en el futur no es podrà prescindir.

Josep M. MARQUÈS